

BABİL FELSEFESİ ÜZERİNE TEZLER*

Marc Van De Mieroop**
(Çev. Gökhan Kağnıcı)***

Öz

Bu makale altı tez üzerinden 20. yüzyılın ortalarında kaleme alınmış ünlü *Before Philosophy* isimli kitaba rağmen Eski Babil’de felsefe olarak adlandırılabilir bir düşünce sisteminin varlığını tartışmaktadır. *The Intellectual Adventure of Ancient Man* yoluna devam etti. Babillerin ve eski Yakın Doğu’da çivi yazısıyla yazan diğerlerinin kullandığı sayısız liste sayesinde onların sistematik düşünce ilkeleri keşfedilebilir. Felsefi bir anlayışın kilit noktası fiziksel gerçeklikte gözlemlenebilen şeylerden ayrı olarak çivi yazısının kendine has bir gerçeklik içerdiği düşüncesinde yatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Babil, felsefe, mitopoetik zihniyet, *Listenwissenschaft*, çivi yazısı

Makalemin başlığını ve yapısını ünlü *tezlerinden* ödünç aldığım için Karl Marx’ın ve Walter Benjamin’in aflarına sığınıyorum. Ancak çalışma konum tarihsel materyalizm olmadığı için Marx’ın hamlesini ters yüz ederek Ruh üzerine Hegelci bir soruşturma olarak adlandırılan şeye geri döneceğim. Bu konudaki yaklaşımım baskın anlatılara itiraz etme konusunda bir yükümlülük altında olduğumuz zaruri olarak alternatif bir “hakikati” ikame etmeye değil, tarih anlayışımızı zenginleştirmek düşüncesine dayanmaktadır. Bundan ötürü “Babil Felsefesi” tabirini kullanırım, çünkü birçoklarının gözünde bu ifade bir oksimorondur, hatta daha kötüsü batı medeniyetinin tartışmaya gerek bile duyulmayan muzafferane hükmüne yönelik bir saldırdır. Bununla birlikte bu çalışma Yunan felsefesinin Babil’e¹ özgü olan fikirlere dayandığını ileri süren bir risale değildir. Hegel ve diğerlerinin tersine evrime ilişkin modelleri ret edip kopuşu vurgulayacağım. Söz konusu çalışma bilinçli bir şekilde eski Mezopotamya bilginliğinin tercih edilen ifade biçimini andıracak bir biçimde ve tartışmamın merkezini oluşturmasından ötürü bir liste gibi formüle

---

* **Makalenin Orijinal Künyesi:** Marc Van De Mieroop, “Theses on Babylonian Philosophy”, *Journal of Ancient Near Eastern History* 5(1-2), 2018, ss. 15-39.

** Professor of History, *Columbia University* 424 Fayerweather Hall, New York NY 10027/ABD.

*** Dr. Öğr. Üyesi, *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü*. 35620, Balatçık, Çiğli-İzmir/Türkiye, gokhan.kagnici@ikcu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8357-6624.

¹ Çev. notu: Babil ismi burada bir dönemi, şehri ya da devleti tanımlamaktan ziyade coğrafi bir alanı imlemektedir. Babil ifadesi kuzeydeki Babil şehriden güneydeki Basra körfezine kadarki Dicle ve Fırat nehri arasında kalan Güney Mezopotamya’nın kültürel sahasını içermektedir.

edilmiştir. Makale altı tezden oluşmaktadır. Altı sayısı eski Babillilerin matematikte kullandığı altmış tabanlı sayı sistemine açık bir göndermedir.

Tezlerim şu şekildedir:

I-Eski Mezopotamyalıların felsefe yapmadıkları yönündeki beyan yanlış argümanlara dayanmaktadır.

II-Babil sistematik düşünce pratiklerini çalışmak için başvuru kaynaklar mitlerden oluşmamaktadır.

III-İlmi ve bilimsel listeler Babil felsefesinin işleyişini gösterirler.

IV-Hakikate giden yol yazı sisteminden geçmekteydi.

V-Yazı mensubiyeti Babil felsefesinin hem başarısını hem de başarısızlığını gösterir.

VI- Yunan felsefesi radikal bir hermeneutik kırılma yaşamıştır.

Bu tezler modern bilim camiasının beklentilerini karşılayacak giriş, tartışma ve sonuç kısımlarından oluşan bir argüman içermeyecektir, ancak sonuçların kendisine ulaşmak noktasında (bazıları diğerlerinden daha uzun olan) bir dizi fikir aracılığıyla okuyucuları yönlendirmeye çalışacaktır. Burada bir kez daha Babil örneğinin peşine düşeceğim.²

Tez I: Eski Mezopotamyalıların felsefe yapmadıkları yönündeki beyan yanlış argümanlara dayanmaktadır.

Eski Yakın Doğu ve Mısır'dan bahseden çok az kitap Giriş ve Sonuç bölümlerini de kaleme alan Henri Frankfort ve Henriette Antonia Groenewegen-Frankfort çiftinin editörlüğünü yürüttüğü 1949'da yayınlanan *Before Philosophy* kadar kamuoyunun dikkatini çekmede başarılı olmuştur. Kitaba katkıda bulunan diğer iki isim, John A. Wilson ve Thorkild Jacobsen, Frankfort çiftinin kitabı yayına hazırlama aşamasında mensubu oldukları Chicago Üniversitesi'nde onlar kadar tanınan ve saygı duyulan bilim adamlarıydı. *Before Philosophy*, söz konusu tarihten üç yıl önce Oriental Institute of the University of Chicago tarafından Amerika Birleşik Devletleri'nde yayınlanan *The Intellectual Adventure of Ancient Man* başlıklı kitabın Pelikan Yayıncılık tarafından Britanya İngilizcesiyle yapılan yeni bir baskısıydı.³ Kitabın bu baskısında iki değişiklik yapılmıştı. Bunlardan ilki ticari amaçlar güden bir yayıncıdan bekleneceği üzere kitabın başlığının daha ilgi çekici bir hale getirilmesiydi. Bu baskıda ayrıca Frankfort'un "Amerika'da yayınlanan ilk baskının başlığını biraz rahatsız edici bulduğu" da öne sürülmüştü.⁴ İkincisi ise, Kitab-ı Mukaddes konu-

² Çev. notu: Yazar, muhtemelen 2015 tarihli *Philosophy before the Greeks. The Pursuit of Truth in Ancient Babylonia* isimli kitabındaki tartışmaları ve iddiaları kastetmektedir.

³ H. Frankfort ve diğerleri, "The Intellectual Adventure of Ancient Man: An Essay on Speculative Thought in the Ancient Near East", Oriental Institute, Chicago 1946.

⁴ P. Taylor, "Henri Frankfort, Aby Warburg and 'Mythopoeic Thought'", *Journal of Art Historiography* 5 (2011), s. 6. Bu makale söz konusu önerinin gerekçesiyle ilgilenmemektedir. Ancak öyle

sundaki tanınırlığı daha az bilinen William A. Irwin'in "Yahudiler" üzerine yazdığı bölümün herhangi bir gerekçe sunulmadan kitaptan çıkarılmasıydı. Bunun nedeni belki de Kutsal Kitap'ın Frankfort'un mitopoetik (mit yaratıcı) zihniyet ile ilgili fikirlerine uygun düşmemesiydi.⁵ Pelikan Yayıncılık, Penguin Yayınlarının kurgusal içerikler ihtiva etmeyen eserlerini basmaktaydı ve bunların önemli akademik mevzuların geniş bir kitleye ulaşabilmesine imkân sağlayan bir dilde tartışılmalarına olanak sağlamayı amaçlamaktaydı. *Before Philosophy* bu konuda oldukça başarılı olmuştu. Kitap 1950'lerde ve 1960'larda çok sayıda baskı yaparak farklı dillere çevrilmişti.⁶ Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kolejlerin giriş derslerinde düzenli olarak okutulmuş olduğu gerçeği kitabın başarısının bir yönünü göstermekteydi. Akademik çevrelerin dışında kalan genel okuyucu kitlesinin de ilgisini çeken kitabın, onu evrenle kurulan bilim ve mantık öncesi bir ilişkiyi göstermek amacıyla kullanan eski Yakın Doğu çalışmaları alanının dışındaki araştırmacılar üzerinde de büyük bir etkisi olmuştu.⁷ *Before Philosophy* kültürlerin seçilimi, tarih dışı doğası ve özellikle mitopoetik zihniyet kavramı⁸ gibi farklı yönleriyle ilgili oldukça ciddi eleştiriler alınmasına rağmen eski Yakındoğu düşünce dünyasının felsefe öncesine ait olduğu yönündeki ana fikri bir şekilde herkesin kabul ettiği bir gerçeğe dönüştü. Kitabın yazarlarının alanlarındaki tanınırlıklarından dolayı, eski Mezopotamya bilginliği konusunda uzman olanlar (dikkatimi buraya veriyorum), çok yaygın olmasa da kitabın varlığını onaylamaktan geri kalmadı. Sonraki tarihlerde yayınlanmış eserler üzerine yapılan bir araştırma (çok sistematik olmadığı belirtilmeli) eski Mezopotamya üzerine yapılan çalışmalarda söz konusu kitabın Amerikan ve İngiliz versiyonunun her ikisine de birkaç kez başvurulduğunu göstermektedir. Gerçi bu çalışmalarının birçoğu Mezopotamya bilginliğinin diğer yönleriyle ilgiliydi. Paul Garelli'nin *Le proche-orient asiatique*⁹, Joan Oates'in *Babylon*¹⁰ ve H.W.F. Saggs'in *The Greatness that was Babylon*¹¹ başlıklı çalışmaları gibi eski Mezopotamya tarihi hakkında genel

---

olsa bile İngiliz versiyonundaki başlığın Amerikan versiyonundakiyle birebir aynı olması beklenmemelidir.

- ⁵ P. Machinist, "The Intellectual Adventure of Ancient Man: Revisiting a Classic", Raaflaub, editor. 2016, s. 53.
- ⁶ Konunun bütününe vakıf olmamakla birlikte, kitabın Almanca, Rusça ve İspanyolca baskılarından haberdarım. 1967'deki nüshası kitabın sekizinci baskıydı. *The Intellectual Adventure of Ancient Man*'in, Chicago Üniversitesi Yayınları tarafından yapılan 1977 baskısına, e-kitap hali de dâhil, halen ulaşmak mümkündür.
- ⁷ Karşılaştırma için bkz: F. Rochberg, "Personifications and Metaphors in Babylonian Celestial Omina", *Journal of the American Oriental Society* 116 (1996), ss. 477-478; D. Wengrow, "The Intellectual Adventure of Henri Frankfort: A Missing Chapter in the History of Archaeological Thought", *American Journal of Archaeology* 103 (1999), ss. 607-608.
- ⁸ Machinist, *a.g.m.*, ss. 54-60.
- ⁹ P. Garelli, *Le Proche-Orient Asiatique. Des Origines aux Invasions des Peuples de la mer*, Presses Universitaires de France, Paris 1969, s. 16 ([courant intellectuels] "entelektüel akımlar"ın 33. dipnotu).
- ¹⁰ J. Oates, *Babylon*. Gözden Geçirilmiş Baskı, Thames and Hudson, London, 1986, s. 211 ([The Legacy of Babylon] "Babil'in Mirası" bölümünde).
- ¹¹ H.W.F. Saggs, *The Greatness that was Babylon. A Survey of the Ancient Civilization of the Tigris-Euphrates*

malumat veren eserlerin kaynakçalarında kitabın adı geçmekteydi. Hatta bu kitap söz konusu eserlerde Mezopotamyalıların farklı bir *Weltanschauung*'u ("dünya görüşü") olduğunu ileri süren bir otorite olarak bile alıntılandı.¹² Fakat bu çalışmalardan hiçbirisi gerçek anlamda kitabın argümanlarıyla ilgilenmiyordu.

Yeri gelmişken *Before Philosophy*'nin kabul görmesi ile genel okuyucu kitlesine hitap eden Edward Chiera'nın *They Wrote on Clay* (1938) başlıklı bir başka kitaba gösterilen tepki arasındaki benzerlik ve karşıtlığa dikkat çekeceğim. Chiera'nın ve Henri Frankfort'un kariyerleri her ikisinin de Irak'ta arkeolojik kazılar yürütmeleri ve 1930'larda Chicago Üniversitesi'nde profesör olmaları gibi pek çok konuda keşişmekteydi. Bu ikili Amerika Birleşik Devleti'nde ya da Irak'ta tanışmış olmalıdırlar. Chiera 1933'de erken sayılabilecek bir yaşta yaşamını yitirmişti. Öldüğünde Chicago Üniversitesi'nin daha geniş okuyucu kitlesine yönelik yayıncılık yapan birimi Phoenix Yayıncılık tarafından ilk olarak 1938'de basılan Babil'in yazılı kalıntılarıyla ilgili bir inceleme dosyasını arkasında bırakmıştı. Sonrasında bu çalışma birçok kez basıldı (1969 baskısı 12. siydi) ve okullarda yaygın olarak kullanıldı.¹³ Büyük ihtimalle bir lise ders kitabı olarak görüldüğü için, başlığındaki birkaç gönderme haricinde, eski Yakındoğu çalışmaları alanında fazlaca dikkat çekmedi. Chiera, teologların büyük oranda itiraz ettiği¹⁴ ve 20. yüzyılın ilk yıllarında neredeyse Asur biliminin sonunu getirecek olan *Bibel-Babel* tartışmasını¹⁵ hatırlatacak şekilde İbranice Eski Ahit'in sadece Babil'in yazılı metinleriyle karşılaştırıldığında anlaşılacağı konusunda ısrarcı olmuştu.¹⁶ Chiera'nın kitabı net bir şekilde Babil metinlerinin "felsefi spekülasyonlar" olarak değerlendirildiği iki ayrı bölüm içermekteydi. Bunlardan bir tanesi mitolojik metinleri (11. bölüm) tartışırken, bir diğeri bilimsel olanları ("Felsefe Taşı" başlıklı 12. bölüm) söz konusu etmişti. Bu nedenle bu kitaptan *Before Philosophy*'de hiçbir şekilde bahsedilmemiş olması ve ufak bir ihtimal de olsa kitabın bir felsefenin varlığını onaylayacak nitelikteki savı nedeniyle hem eski Yakındoğu çalışmalarında ve hem de alan dışında herhangi bir ilgiye yol açmaması dikkat çekicidir.

Valley. Fully revised and updated, Sidgwick & Jackson, London, 1988, s. 473 ([Magic and Religion] "Büyü ve Din" bölümünde).

¹² Örneğin bkz: G. Algaze, "The End of Prehistory and the Uruk Period", *The Sumerian World*, ed. H. Crawford, Routledge, Abingdon - New York 2003, s. 68.

¹³ J.R. Chapin, "Paperbacks on the Middle East for High School Use", *The Social Studies* 53/2 (1962). O, bu kitabı "orta öğretimdeki öğrencilerin bile" okuyabileceğini ifade etmişti. L. A. Campbell, "Inexpensive Books for Teaching the Classics: 12th Annual List (Continued)", *The Classical World* 54/4 (1961), s. 126. O, bu kitabı "Klasikleri Öğretmek için Pahalı Olmayan Kitaplar" listesine dahil etmişti (*Before Philosophy* ile birlikte).

¹⁴ G.C. Ring, "Review of E. Chiera *They Wrote on Clay*", *Theological Studies* 1 (1940).

¹⁵ Çev. notu: "Babel und Bibel" Alman Asur bilimci Friedrich Delitzsch tarafından 1902'de verilen bir konferansın başlığıydı. Delitzsch'in iddiası, birçok Eski Ahit anlatısının kökeninin eski Mezopotamya öykülerine dayanmakta olduğuydu.

¹⁶ Karşılaştırma için bkz: M.T. Larsen, "The "Babel/Bible" Controversy and Its Aftermath", *Civilizations of the Ancient Near East*, 4 Cilt, ed. J.M. Sasson, Charles Scribner's Sons, New York 1995.

Before Philosophy ya da öncülü *The Intellectual Adventure of Ancient Man*'in önermesine yakın bir zamana kadar tam anlamıyla hiçbir zaman karşı çıkılmadı. Brown Üniversitesi'nde 2008'de düzenlenen ve sonrasında Kurt Raaflaub'un editörlüğünde *The Adventure of the Human Intellect. Self, Society, and the Divine in Ancient World Cultures* (2016) başlığıyla kitaplaştırılan bir konferansın bu erken tarihli kitapla doğrudan bir ilişkisi vardı. Bu kitaptaki Giriş ile ilk dört bölüm Frankfurt'un kitabını tartışmanın merkezine koyarken, sonraki sekiz makale konuyu Mezopotamya ve Mısır dışındaki antik dünya kültürlerine kaydırarak bu çalışmadan pek bahsetmez. Frankfurt'un fikirleri üzerine yoğunlaşan yazarlar bu düşüncelerin insanların tıpkı çocukluktan yetişkinliğe doğru evrilmesi gibi artık modası geçmiş evrimsel düşünce tarihi kuramından nasıl etkilenmiş olduğundan bahsederek eski Mezopotamyalıların ve Mısırlıların sistematik bir düşünce yapısına sahip olduklarının kanıtlarını sunmuşlardır. Bu bağlamda söylemem gerekir ki, 2015 tarihli kitabım *Philosophy Before the Greeks: The Pursuit of Truth in Ancient Babylonia*, ayrı bir eleştirel analize tabi tutmadığım *Before Philosophy*'e doğrudan bir meydan okumadır. Oldukça yakın bir zamanda Francesca Rochberg, Mezopotamyalıların doğa algıları üzerine yaptığı çalışmasının başlığını, Frankfurt'un kitabının başlığına göndermede bulunarak *Before Nature* olarak belirlemişti.¹⁷ Söz konusu kitabında Rochberg, doğrudan ancak özenli bir şekilde *Before Philosophy*'nin fikirleriyle yüzleşir ve onları yirminci yüzyılın düşünce akımları bağlamında değerlendirir. O, doğanın ayrı bir kategori olarak kavranmadığı bir düşünce sisteminde bilimsel araştırmanın nasıl mümkün olabileceğini ve şematik modeller kullanılarak düzenin nasıl anlaşılır kılınmaya çalışılmış olabileceğini inceler.

Before Philosophy'e yönelik ilginin tekrar gündeme gelmesi eski Yakındoğu'nun düşünce tarihine artan ilgiye paraleldir, ancak Rochberg'in kitabı açıkçası bu durumun tamamen dışında kalmıştır. Son yıllarda düşünce tarihine gösterilen akademik ilgi adeta *Before Philosophy*'nin yayınlanmasından önceki bilimsel döneme bir geri dönüştür ve söz konusu kitapta tamamen göz ardı edilen eski Mezopotamya metinlerine, yani Asur bilimin ilk yıllarında üzerinde çokça durulan ancak daha sonrasında "sıkıcı ve gereksiz listeler" olarak değerlendirilen *Listenwissenschaft* olarak adlandırılan bilimsel metinlere odaklanır.¹⁸ Kehanet serilerine ve sözcük listelerine yönelen ilgi geçen yüzyılın sonunda artışa geçmişti. Bu ilgi günümüzde de devam etmektedir. Bu birincil kaynakların tekrardan yayınlanmaları ve onlarla ilgili akademik çalışmalar önceden kabul görmeyen eski Mezopotamya'nın düşünsel etkinliğinin varlığını göstermiş olmaktadır.¹⁹ Söz konusu çalışmalar *Before Philosophy* ile ilgili

¹⁷ F. Rochberg, *Before Nature. Cuneiform Knowledge and the History of Science*, University of Chicago Press, Chicago 2016. Bu kitap 2017 yılının ocak ayında yayınlanmıştır.

¹⁸ Alıntı J. Bottéro'ya aittir. Bkz: J. Bottéro, *Mésopotamie. L'écriture, la Raison et les Dieux*, Gallimard, Paris 1987, s. 39. Bizatihi kendisi bu listelerden etkilenmiştir.

¹⁹ Kehanet serileriyle ilgili bazı örnekler şunlardır: B. Böck, *Die Babylonisch-Assyrische Morphoskopie*, Institut für Orientalistik der Universität Wien, Wien 2000; N. De Zorzi, "The Omen Series *Summa Işbu*: Internal Structure and Hermeneutic Strategies", *KASKAL Rivista di storia, ambienti e culture del Vicino Oriente Antico* 8 (2011), ss. 43–75 ve *La Serie Teratomantica Summa Işbu: Testo, Tradi-*

değildir. Zira öyle olmaları da beklenir, çünkü *Before Philosophy*'nin temelini oluşturan metinleri yani mitlere öncelik vermemekle birlikte Frankfort'ların ve kitaptaki diğer yazarların göz ardı ettikleri konuları içerirler.

Before Philosophy'nin üzerinde bu kadar çok fazla durmamım nedeni, oldukça yakın bir zamana kadar onunla doğrudan bilimsel bir ilişkinin kurulmamasından kaynaklanan popülerliğinin, onun temel önermesinin (hatta kitabın başlığının bile) bir olgu olarak kabul görülmesine olanak sağlamasından dolayıdır. Buna göre eski Mezopotamya kültürü felsefe öncesi döneme aitti. Mezopotamyalılar henüz dünyaya dair felsefi bir analizin mümkün kılınabileceği düşünsel bir insani gelişmişlik düzeyine ulaşamışlardı. Onların zihinsel kavrayışları mitopoetik düzeydeydi. Mezopotamyalılar çevrelerinde olup bitenlere karşı bilimsel olmayan, ayrık değil duyuşsal bir tutumla yaklaşmışlardı. Bu doğaya ait unsurlarla sanki karşılarında insanlar varmışçasına bir ilişki biçimi oluşturdular. İnsanlarla çevreleri arasındaki Ben-Sen ilişkisi ancak antik Yunanlılarla birlikte Ben-O şeklinde bir hüviyet kazandı. Frankfort ikilisi mitopoetik zihniyeti bayağı ve ilkel olarak görmemiş olsa da, bu kavram yirminci yüzyılın ortalarında tarih ve arkeoloji biliminin tüm yönlerine sirayet eden fakat 1970'li yıllardan itibaren yapısal olarak çözülen evrim teorileriyle sıkı bir ilişki içerisindeydi. Bu durum aynı zamanda ikinci tezimde tekrar üzerinde duracağım bir husustan, kaynakların yanlış bir şekilde okunmasından kaynaklanmaktaydı. Ancak *Before Philosophy* etkisini devam ettirdi ve hala da eski Mezopotamya tarihinin önde gelen uzmanları tarafından ileri sürülen üzerine çalıştıkları toplumun bir felsefesi olmadığı iddiası canlılığını korumaktadır. Felsefenin bir antik Yunan icadı olduğunu öne sürenlerin, karşıt argümanları alaşağı etmek amacıyla gereken kozu devreye sokmak için yalnızca kitabın kapağındaki(!) iki kelimeyi okumaları yeterlidir.

Antik Yunan ve Batı medeniyetinin başarılarının etkisini azaltmayı amaçlayan kültürel rölativizminden kaynaklanan Batı geleneği dışında bir felsefenin var olduğu fikrini ileri sürenleri suçlamak hala oldukça yaygındır. Antik Yunan'dan esinlenmiş bir geleneğin dışında felsefe olarak adlandırılan bir şeyin var olup olmadığı tartışması şimdiden bir yüzyılı devirmiş ve kırılğan egoların bu konunun neticesi itibarıyla kendini tehdit altında hissettiği müddetçe asla bir sonuca varılamayacağı anlaşılmaktadır. 1742 gibi erken bir tarihte felsefenin ilk modern tanımını yapan Johann Jakob Brucker antik Yunanlardan önce bir felsefenin var olup olmadığı sorusuna olumlu bir cevap vermişti: "*Dolayısıyla, felsefenin gelişimi antik Yunanlılara atfedilmesine*

---

zione, Orizzonti Culturali, S.A.R.G.O.N, Padova 2014; U.S. Koch-Westenholz, *Babylonian Liver Omens: The Chapters Manzazu, Padanu, and Pan Takalti of the Babylonian Extispicy Series Mainly from Assurbanipal's Library*, Carsten Niebuhr Institute of Near Eastern Studies, University of Copenhagen - Museum Tusulanum Press, Copenhagen 2000. Sözcük listeleri üzerine yapılan yayınlar için bkz: N. Veldhuis, *History of the Cuneiform Lexical Tradition* (Guides to the Mesopotamian Textual Record 6), Ugarit Verlag, Münster 2014.

rağmen, kökeninin barbar uluslar arasında aranması gerektiği kolayca anlaşılmaktadır”²⁰ Brucker, haklı olarak, Justin Smith’in yakın bir zamanda yayınlanan kitabında etraf- lica ele aldığı şeyin, bir terminoloji meselesi olduğuna işaret etmişti. Smith’in bu konudaki izahı bence olağanüstüdür: dünya tarihi boyunca evrenle kurulan çok yönlü düşünsel ilişkiden bahsedildiği müddetçe bir felsefeden bahsedilebilir oysa antik Yunan’dan esinlenen bir geleneği tanımlama niyetindeyse, buna *philosophia* (bilgelik sevgisi) denmelidir (ayrıca bu sayının giriş bölümüne bakınız).²¹ Felsefe sözcüğünü, nesir ya da şiirsel bir dille, listeler ya da argümanlar şeklinde, sözlü ya da yazılı bir biçimde nasıl ifade edildiğine aldırmaksızın bir takım ilkeleri takip eden hakikate dair sistematik bir soruşturma anlamında ele alıyorum. Biyoloji, fizik ve astronomi alanlarında olduğu gibi bu tanımlamadaki bilimsel soruşturmalar da böy- lece felsefenin etkinlik alanına dahil edilmiştir. Günümüzde, antik dönemlerin ter- sine, söz konusu alanlar ayrı disiplinler olarak değerlendirilmektedir. Aristoteles’in ahlak felsefesi kadar fizik üzerine görüşleri de büyük ilgi çekmekteydi. Felsefenin tanımlanma biçimlerini *philosophia*’nın parametrelerini aşacak şekilde çoğaltma ko- nusundaki tutum, Batının ve genel anlamda tüm dünyanın düşünce tarihi üzerinde muazzam bir etkisi olan antik Yunanlıların bu konudaki başarılarını zayıflatmaya neden olmaz. Bu başarılar o kadar muazzamdı ki, onları belirginleştirmek için “sır” kullanılmaya gereksinim yoktu. Burada Babil felsefesinin esin kaynağı olduğu, bi- çimlendirdiği ya da başka herhangi bir açıdan antik Yunan felsefesi için bir ön koşul olduğunu ileri sürmüyorum. Bilakis, makalemin son kısmında iki gelenek arasında nasıl radikal bir kırılma olduğunu gösterme niyetindeyim.

Kısacası Babillilerin ve antik Yunanlı olmayan başkalarının felsefi düşünceye sahip oldukları yönündeki fikre karşı çıkmak amacıyla sıklıkla ileri sürülen bir iddia- yı ret etmek istiyorum. Babil dilinde felsefe anlamına gelen bir kelime olmadığı için felsefenin de olamayacağı iddia edilmektedir. Yalnızca klasik dönem uzmanlarından değil aynı zamanda eski Yakın Doğu tarihi araştırmacılarından da sıklıkla özgür- lük²², siyaset, estetik²³ ve benzeri başka birçok kavram ve deneyim hakkında aynı şeyleri duymaktayız. Elbette ki aynı durum matematik ve din, ziraat ve mimarlık için de geçerlidir. Hiç kimse bu faaliyetlerin eski Mezopotamya’da var olmadığını

²⁰ Alıntı için bkz: J.E.H. Smith, *The Philosopher. A History in Six Types*, Princeton University Press, Princeton 2016, s. 112.

²¹ Smith, *a.g.e.*, 2. bölüm. Francesca Rochberg’e bu kitaba dikkatimi çektiği için teşekkürlerimi arz ederim.

²² Örneğin, antikçağ tarihçisi Moses Finley’in özgürlük kavramının Yakın ve Uzakdoğu’daki metin- lerin hiçbirisinde geçmemesinden ötürü bu kültürlerde var olmadığı yönündeki iddiası için bkz: M. L. Finley, *The Ancient Economy*, 2. baskı, University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1985, s. 28. Özgürlük kavramının olmadığı iddiasının çürütülmesi hakkında bkz: E. Von Dassow, “Freedom in Ancient near Eastern Societies”, *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture*, eds. K. Radner ve E. Robson, Oxford University Press, Oxford and New York 2011, ss. 205-224.

²³ Eski Yakındoğu’da estetiğin var olmadığı iddiasına cevap niteliğindeki bir çalışma için bkz: Z. Bahrani, *The Infinit Image: Art, Time and the Aesthetic Dimension in Antiquity*, Reaktion Books, Lon- don 2014.

ileri süremez. Zira bir faaliyeti tanımlayan terimin yokluğu, söz konusu faaliyetin olmadığı anlamına gelmez. Aslında antik Yunanlı düşünürlerden bazıları Babil'deki bilimsel faaliyetleri kastederek felsefe kelimesini kullanmaktaydılar. Örneğin MÖ birinci yüzyılda Sicilyalı Diodoros, Kaldeli gök bilimcilerin “felsefe ile uğraştıklarını” ifade etmişti.²⁴ Elbette ki “barbarların” felsefi bir şey üretebilecekleri düşüncesine karşı çıkan başka Hellenistik yazarlar da olmuştur. Örneğin Diogenes Laertius, bugün halen güncelliğini koruyan bir kabulü ileri sürerek felsefe teriminin kendisinin “yabancı bir dile çevrilmeyi olanaklı görmemesinden”²⁵ ötürü *Ünlü Filozofların Yaşamları* isimli eserine bu yöndeki fikre karşı çıkararak başlar. Burada felsefeyi icat edenin kim olduğuyla ilgili Klasik dönem araştırmacılarının görüşleri üzerine bir araştırma yürütmeyi amaçlamıyorum. Zira böylesi bir şey ileri sürdüğüm argümanıyla hiçbir ilgisi olmayan tarih yazımsal bir egzersiz olurdu. Bununla birlikte, Diodoros'un Babillilerden bahsederken felsefe lafzını kullanabileceği ve Diogenes'in okuyucularını bu türden düşüncelerden vazgeçirmeye çalışması gerçeği bu ikisinin, Babil ve antik Yunan deneyimlerini birlikte değerlendirmek açısından yeteri kadar benzerlik içerdiğinin farkında olduklarını gösterir.

Tez II: Babil sistematik düşünce pratiklerini çalışmak için başvuru kaynaklar mitler değildir.

Before Philosophy'nin bir eski Yakındoğu felsefesini ret etmesinin merkezinde spekülatif “mitopoetik” zihniyeti fikri yatmaktaydı. Bu kelime tam olarak “mit-yaratım” anlamına gelmektedir (Yunanca “yaratma” anlamına gelen *poiēsis* kelimesinden gelir). İfade, *Before Philosophy* yayınlanmadan önceki yüzyıl boyunca bir insani gelişmişlik düzeyi dönemini tanımlamak için kullanılmıştı. Sonrakiler Frankfort'ların önceki düşünürlerle borçlu olduğu ayrıntıları takip etti.²⁶ Anlaşılan en büyük etkiye 1925'de *Philosophie der symbolischen Formen*'in ikinci cildi *Das mythische Denken*'i yayımlayan Ernst Cassirer neden olmuştur.²⁷ Frankfort'lar 1936'da en az bir kez Cassirer ile bir araya gelmiş ve onun kitabını dikkatli bir şekilde incelemiştir.²⁸ Mitopoetik zihniyet kavramı mitleri sadece şeylerin nasıl gerçekleştiğini açıklayan alegorik öyküler olarak değil, aynı zamanda eski Yakındoğu zihninin işleyişinin bir çalışma alanı olarak değerlendirdi. “Mit imgelemi...soyut düşünce için itinalı bir şekilde belirlenmiş bir örtüden başka bir şey değildir. İmgelem düşünceden ayrılmaz. Deneyimin bilinç ka-

²⁴ *Tarih Kitaplığı* II 29.2. C.H. Oldfather (çev.), *Diodorus of Sicily in Twelve Volumes I* (Loeb Classical Library 279), Harvard University Press, Cambridge 1968, ss. 444-445. İlginç bir şekilde, bu yazar *philosophousi* kelimesini “çalışma” olarak çevirir.

²⁵ Giriş bölümü 4; R.D. Hicks (çev.), *Diogenes Laertius: Lives of Eminent Philosophers* (Loeb Classical Library 184), Harvard University Press, Cambridge 1980, ss. 2-5.

²⁶ Machinist, *a.g.m.*, ss. 42-46; F. Rochberg, “A Critique of the Cognitive-Historical Thesis of the *Intellectual Adventure*”, Raaflaub, editor 2016a, ss. 18-22; F. Rochberg, *a. g. e.*, 2016b, ss. 38-64.

²⁷ E. Cassirer, *Die Philosophie der Symbolischen Formen*, 3 cilt, B. Cassirer, Berlin 1923-29.

²⁸ P. Taylor, “Henri Frankfort, Aby Warburg and ‘Mythopoetic Thought’”, *Journal of Art Historiography* 5 (2011), s. 9.

zandığı bir biçimi temsil eder".²⁹ Unsurlar yalnızca bir hikâyede aktörler olarak kavranabildiklerinde hüviyet kazanırlar. Frankfort'lar Babillilerin doğa olaylarını, bunları kişileştirerek nasıl yorumlamış olduklarına dair şu örneği vermişti: yağmur kuraklığı sona erdirdiği zaman, Babilliler devasa İmdugud kuşunun gökyüzünü kanatlarında ki yağmur bulutlarıyla örttüğünü ve sıcak nefesiyle mahsulleri kurutan Gökyüzünün Boğasını yuttuğunu sanmışlardı.³⁰

Before Philosophy ve öncülü *The Intellectual Adventure* bu merkezi kavramı farklı biçimlerde kullandı.³¹ Burada bizi en çok ilgilendireni Mezopotamya üzerine yazıları bulunan Thorkild Jacobsen'dir. O, mitopoetik zihniyetten bariz bir şekilde en fazla bahseden kişiydi. Jacobsen mitlerin eski Mezopotamyalıların doğal süreçlere dair kavrama biçimlerini anlayabilmemiz için temel kaynaklar olduğunu ileri sürerek onların işlevselliğini siyasi tarihin alanı içerisinde değerlendirdi. *Before Philosophy*'de geçen "örtü" metaforunu tekrarladı, ancak bunu Frankfort'ların kullandığının tersi bir biçimde yaptı. Jacobsen, fırtına tanrısı Enlil'in gücü konusunu MÖ 2000'lerde III. Ur hanedanlığının yıkılışıyla ilgili olduğu düşünülen bir metin olan (bir tarihsel bir olay olmasından hareketle) Ur Ağıtı'ndaki uzun pasajlardan alıntılarla ilişkilendirdi. Birçok araştırmacı söz konusu metnin aslında düşman topluluklarının ülkeyi yağmaladığı esnada bir fırtınaya neden olmasından ötürü tanrı Enlil'i suçlayarak Sumer ülkesinin yıkılışını mitleştirdiğini düşünürken, Jacobsen şöyle diyecekti: "Düşman toplulukları örtük bir metafor değildi, tanrı Enlil'in kendi varlığına büründüğü harici bir suretti. Daba derin ve doğru anlamıyla barbar toplulukları bir fırtınaydı. Onlar Enlil'in fırtınasıydı".³² Başka yazılarında Jacobsen Mezopotamya mitlerinin işlevinin siyasi durumları açıklamak olduğu yönündeki çıkarımında çok daha fazla ısrarcı oldu. En ilgi çekici olanı monarşinin "ilkel bir demokrasiden" nasıl geliştiğini açıkladığı Babil Yaradılış Destanı *Enuma eliš* üzerine yaptığı analiziydi. Tanrılar ilkin kararlarını demokratik tartışmalarla vermekteydi. Ancak tanrı Marduk harici bir tehdidin üstesinden başarılı bir şekilde geldikten sonra onu kralları olarak seçtiler. Jacobsen bu mitolojik anlatıyı yeryüzündeki olayların işleyişine benzetti: krallık MÖ 3. binyılda ortaya çıkmıştı, çünkü kentlerde yaşayanlar krallığı askeri tehditlerin üstesinden gelebilecek bir lidere teslim etmişti.³³ Birçok araştırmacı Mezopotamya mitlerine tarihsel olayları daha geniş bir anlamda yorumlamak amacıyla başvurmaya devam

²⁹ H. Frankfort ve diğerleri, *Before Philosophy. The Intellectual Adventure of Ancient Man: An Essay on Speculative Thought in the Ancient Near East*, Pelican Books, Harmondsworth 1949, s. 15.

³⁰ H. Frankfort ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 15.

³¹ P. Machinist, *a.g.m.*, ss. 46–53.

³² H. Frankfort ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 154. Ur Ağıtı isimli metinle ilgili daha sonraki başka bir tartışmada, Jacobsen bu metni, düşman toplulukları metaforunda bir nebze değişikliğe giderek tarihsel bir olguyu anlatan bir mit olarak değerlendirmeye devam etti: "nahşi dağ toplulukları, kendisinin büründüğü görece önemsiz bir suret değildi, tanrı Enlil'in fırtınasının kendisiydi". T. Jacobsen, *Treasures of Darkness: A History of Mesopotamian Religion*, Yale University Press, New Haven 1976, s. 88.

³³ T. Jacobsen, "Primitive Democracy in Ancient Mesopotamia", *Journal of Near Eastern Studies* 2 (1943), ss. 159-72 ve *Treasures of Darkness: A History of Mesopotamian Religion*, Yale University Press, New Haven 1976, 6. bölüm.

etmişti: MÖ 3. bin yılın başlarındaki Sami akınlarının bir açıklaması olarak *Tufan anlatısı*,³⁴ MÖ 1. binyılın başlarında Babil'in siyasi durumunun bir yansıması olarak *Erra Destanı*,³⁵ oğlu Asurbanipal'in, babasının yerine geçmek üzere olduğu bir zamanda Esarhaddon'un Babil yanlısı siyasetinin bir iflası olarak *Asur Veliabt Prensin Yeraltı Dünyası Tasavvuru*³⁶ bu tür örneklerdendir. Ancak bu türden bağlantıların temeli oldukça zayıftır ve söz konusu mitlerle başka birçok tarihsel olayı ilişkilendirmek mümkündür. Örneğin Erra Destanı tehlikeli bir salgınla bağlantılı olabilmektedir.³⁷ Bu konudaki en ilginç şey, neden hiç kimsenin mitlerin Mezopotamyalıların kendi geçmişleri hakkında düşünüp yazabildikleri *tek* biçim olduğu konusunu tartışmaya açmamış olmasıydı. Mevcut geniş bir literatür bu konuda tarihsel olaylardan bahseden başka türde metinlerin (yıllıklar, kronikler, kehanetler ve ağıtlar gibi) varlığını teyit eder. Aynı durum Mezopotamya düşünce dünyasının diğer alanları için de geçerliydi. Francesca Rochberg bu durumu mükemmel özetlemişti: “*Mit ya da mitler, aslında doğaya özgü olarak adlandırduğumuz şeyin çivi yazılı kayıtlardaki ifade ediliş yollarından bir tanesiydi. Ancak bu tek yol değildi*”.³⁸

Bu konuda bir adım daha ileri gideceğim: Mitler, elbette ki, düşünce süreçleri hakkında bilgi verir. Onlar Mezopotamyalıların felsefe olarak adlandırılan fikirlerini ifade etmelerinin araçlarıydı (Bu sayıda Gösta Gabriel şiddet ile ilgili kavramları belirlemek için *Inūma ilū awilum*³⁹’u analiz etmektedir). Mitlerin, kendilerinin belirlediği belirli bir *Weltanschauung*’e (dünya görüşü) işaret ettikleri yönündeki kabul dönüsel muhakemenin bir sonucudur. Nerede olursa olsun hiç fark etmez insan, en mantıklı olduklarını sandıklarımız bile, mitlere inanmıştı ve inanmaya da devam etmektedir.⁴⁰ Ancak onların mitopoetik bir akla sahip olduğunu düşünmüyoruz. G. S. Kirk bundan kırk yıldan daha uzun bir süre önce mitopoetik aklın “*psikolojik anakronizmin yapay bir ürünü, epistemolojik bir karmaşa ve kırmızı bir ringa balığı*” olduğunu yazmıştı.⁴¹

Tez III: İlmî ve bilimsel listeler Babil felsefesinin işleyişini gösterir.

Mitleri çalışmak Mezopotamyalıların evrenle kurdukları bilişsel etkileşimlerini

³⁴ Örneğin bkz: W.W. Hallo ve W.K. Simpson, *The Ancient Near East: A History*, 2. baskı, Harcourt Brace College Publishers, Forth Worth 1998, s. 33.

³⁵ Örneğin bkz: J.J. Glassner, *Mesopotamian Chronicles*, Society of Biblical Literature, Atlanta 2004, s. 26.

³⁶ W. Von Soden, “Die Unterweltsvision eines assyrischen Kronprinzen”, *Zeitschrift für Assyriologie* 43 (1936), ss. 6-7.

³⁷ Karşılaştırınız: M. Van De Mieroop, *Cuneiform Texts and the Writing of History*, Routledge, London 1999, ss. 30-31.

³⁸ F. Rochberg, *a.g.e.*, s. 46.

³⁹ Çev. notu: Atrahasis Destanı'nın ilk satırlarında geçen bu ifade “*Tanrılar insanlar (gibi) olduğunda*” anlamına gelmektedir.

⁴⁰ P. Veyne, *Did the Greeks Believe in their Myths?: an essay on the constitutive imagination*, University of Chicago Press, Chicago 1988.

⁴¹ G. S. Kirk, *The Nature of Greek Myths*, Penguin Books Harmondsworth 1974, s. 286.

ni soruşturmanın en iyi ya da özel yolu değilse, onların spekülatif düşüncelerini anlamak için başka hangi metinlere bakılabilir? Şaşırtıcı bir şekilde *Before Philosophy* kitabının yazarları bize zihnin işleyişini ve arkasındaki belirli ve sistematik ilkeleri gösteren eski Mezopotamyalıların ve onların akranlarının bazılarının meydana getirdikleri zengin bilimsel yazını göz ardı ettiler. Mezopotamyalıların bilimsel araştırmalarını nasıl yürüttüklerini gösteren on binlerce metin bulunmaktadır. Bunlar arasında astronomi, tıp, matematik, hukuk, kehanet (bu konuda zengin bir külliyat bulunmaktadır), sözcükbilim, metin eleştirisi ve daha başka türde çok sayıda metin bulunmaktadır.⁴² Asur biliminin ilk yıllarında bu metinlere ilgi büyüktü, ancak sonrasında bu ilginin yoğunluğu azaldı. *Before Philosophy*'deki fikirlerin hiç kabul görmemesi ya da bu fikirler üzerinde çok fazla durulmaması aşağı yukarı son yirmi yıldır bu ilgiyi tekrardan tetikledi.⁴³ Yazarlar “bilgelik aşkından” bahseden metinlerle ilgilendiklerinin gayet farkında olmalarına rağmen bu çalışmalarda felsefe lafzını nadiren zikretmişlerdir.⁴⁴

Eski Mezopotamya'daki bilimsel soruşturma disiplinlerini bugünkü Batı geleneğinin sistemleri açısından sınıflandırmak zordur. Örneğin matematik ve astronomi bilgisi kesinlikle harikuladeydi. Ayrıca eski Mezopotamyalılar cerrahi, eczacılık ve diğer bilimleri de içerecek şekilde tıp alanında deneyim sahibiydiler. Biyoloji ve mimarlık alanında da yetenekliydi, aksi halde kendi “medeniyetlerini” yaratamazlardı. Ancak Ptolemaios, Galenos, Aristoteles ve Vitruvius'ları yoktu. Önemli olan Mezopotamyalı yazarların isimlerinin bilinmeyişi değildi. Şu bir gerçek ki, hiçbir

⁴² Ne yazık ki (ve şaşırtıcı bir şekilde) bu materyalle ilgili kolayca ulaşılabilen kapsamlı bir araştırma yoktur. Bazı genel açıklamaların yanı sıra (örneğin E. Chiera, *They Wrote on Clay*, The University of Chicago Press, Chicago 1938, ss. 147-164; Saggs, *a.g.e.*, ss. 399-427, son zamanlarda farklı metinlerden oluşan bu külliyatla ilgili detaylı çalışmalar yayınlanmıştır: Veldhuis, *a.g.e.*, sözcük listeleri; E. Robson, *Mathematics in Ancient Iraq. A Social History*, Princeton University Press, Princeton 2008, matematik; F. Rochberg, *The Heavenly Writing. Divination, Horoscopy, and Astronomy in Mesopotamian Culture*, Cambridge University Press, Cambridge 2004; S.M. Maul, *Die Wahrsagekunst im Alten Orient*, C.H. Beck, Munich 2013 ve U.S. Koch, *Mesopotamian Divination Texts: Conversing with the Gods* (Guides to the Mesopotamian Textual Record 7), Ugarit Verlag, Münster 2015, kehanet metinleri; M. Geller, *Ancient Babylonian Medicine: Theory and Practice*, Wiley Blackwell, Chichester 2010, tıp ve E. Frahm, *Babylonian and Assyrian Text Commentaries. Origins of Interpretation* (Guides to the Mesopotamian Textual Record 5), Ugarit Verlag, Münster 2011, yorum metinleri (kommentarlar) (ayrıca bkz. <http://ccp.yale.edu/>) üzerine araştırmalar yürütmüştür. Richardson editörlüğündeki bir çalışma (S. Richardson, *Scholarship and Inquiry in the Ancient Near East. Special issue of Journal of Ancient Near Eastern History* 2/2, Boston: De Gruyter, 2015) ise eski Yakındoğu tarihinin belirli dönemleriyle ilgili makalelerden oluşmaktadır.

⁴³ Araştırmanın kısa bir tarihçesi için bkz: S. Richardson, “Introduction: Scholarship and Inquiry in the Ancient Near East”, *Journal of Ancient Near Eastern History* 2 (2015), ss. 93-96.

⁴⁴ Bazı istisnalar bulunmaktadır: E. Chiera, *a.g.e.*, kitabında bilimsel metinlerle ilgili bölümüne “Felsefe Taşı” başlığını vererek Mezopotamyalıların matematik ve astronomi gibi alanlardaki başarılarını filozofların icraatlarına benzetmekteydi. M. Geller, *a.g.e.*, ss. 118-122, antik Yunanlıların akıl yürütme biçimlerinin farklılığını vurgulamakla birlikte isimleri bilinen bir dizi eski Mezopotamyalı potansiyel “filozoflar” olarak değerlendirdi. Ben ise kendi kitabımda (M. Van De Mieroop, *Philosophy before the Greeks: The Pursuit of Truth in Ancient Babylonia*, Princeton University Press, Princeton 2015) bütün düşünce sisteminin “felsefi” olduğunu ileri sürüyorum.

metin astronomi, tıp, biyoloji (ve birçok başka konu) ya da mimarlık disiplinlerine dair sistematik bir izahat içermez. Mezopotamyalıların bilimsel içerikli yazılarının çoğunluğu çok sayıda kopyaları bulunan ve oldukça uzun olabilen metinlerde derlenen sözcük ve kehanet bilimleriyle ilgiliydi. Bu söz konusu metinler değerlendirilirken yapılan ilk hata onları biyoloji, mineraloji, fizyoloji ve benzeri bilim dallarının uygunlukları açısından sınıflandırmaya çalışmaktı. Örneğin aslanların büyük köpekler olarak tanımlanmaması çivi yazısı yazarlarının modern bilim insanlarının gözünde yeterli bilgileri olmayan zoologlar olarak değerlendirilmesine neden olmuştu. Bu türden bir değerlendirme Wolfram von Soden'in 1936 tarihli "Leistung und Grenze sumerischer und babylonischer Wissenschaft" başlıklı makalesinde çok açık bir şekilde görülebilir. Bu metinlerin anlaşılması konusunda kendisinin ve başkalarının öne sürdükleri fikirler sonrasında bir şekilde düzeltildi: Mezopotamya listeleri fiziksel bir gerçeklik ile değil yazılı bir dünyayla ilgilenmekteydi.⁴⁵ Listeler öğrencilere nasıl yazılacağını öğretmek için gerekliydi: alıntılarını kopyalayarak ayrıık çivi yazısı işaretleri, kelimeleri ve cümleleri nasıl yazacaklarını öğrendiler ve aynı zamanda filoloji temelli mantık sistemiyle de tanışmış oldular. Bu yöndeki mevcut metinlerin çok büyük bir yüzdesi bu tür alıştırmalardan oluşmaktadır. Bununla birlikte bilimsel listeler yüzlerce başlıktan oluşan ve Mezopotamya düşünsel yaratıcılığının zirvesini oluşturan özenli bir şekilde hazırlanmış eserler olan büyük tabletler, prizmalar ve silindir biçimli metinlerde de yer almaktaydı. Listeler Mezopotamyalıların akıl yürütme biçimlerinin nasıl işlediğini anlamak açısından merkezi bir öneme sahipti.

242

Von Soden'in "listelerden oluşan bilim" anlamına gelen *Listenwissenschaft* terimini bu türden Mezopotamya metinlerini tanımlamak için kullandığı çok iyi bilinmektedir. Listeler gerçekten de bilimsel takdimin temelini oluşturmaktaydı. Sözcük listeleri, kehanet serileri, kanun maddelerinden oluşan listeler ve benzerleri eski Mezopotamya ve okuryazar bir kültüre dahil olan etrafındaki bütün bölgelerin bilginliğinin değişmez bir özelliğiydi. Elbette ki listeler sadece eski Mezopotamya kültürüne özgü değildi. Onlar birçok kültürde bilginliğin yazınsal araçları ve kayıtları olarak kullanılmıştı. Son yıllarda büyük merak uyandıran bir konu haline gelen sözde sıkıcı bir şey olan listeler belki de en iyi şekilde "Vertige de la liste" adıyla 2009'da Louvre müzesindeki bir serginin küratörlüğünü yapan Umberto Eco tarafından görselleştirilmişti. Serginin İngilizcesi "Listelerin Sonsuzluğu"⁴⁶ orijinal ismin tam karşılığını vermez. Zira bu daha çok bir baş dönmesi, harekete geçirici olanı listeleyen bir sersemleme halidir. Eco, klasik antikçağdaki Homeros'un Gemiler Kataloğundan Raymond Depardon'un bir 2006 fotoğrafına kadar, hem metinsel hem de görsel çok sayıda kanıt toplamıştı⁴⁷ ve böylece listeleme biçiminin ne kadar

⁴⁵ A.L. Oppenheim, "Man and Nature in Mesopotamian Civilization", *Dictionary of Scientific Biography*, Vol. 15 Supplement 1, ed. C.C. Gillespie, Scribner's, New York 1981, s. 636; N. Veldhuis, *Elementary Education at Nippur. The Lists of Trees and Wooden Objects*. Unpublished Ph.D. dissertation, University of Groningen, 1997, s. 137-38. Bunlar doğa bilimleriyle ilgili olmayan filolojik temelli çalışmalardı.

⁴⁶ U. Eco, *Vertigine della lista*, Bompiani, Milan 2009.

⁴⁷ <http://pro.magnumphotos.com/Asset/-2TYRYDDHZ36S.html>

yaygın ve bir o kadar da karmaşık olduğunu göstermişti. Listelere dikkatini veren ilk modern araştırmacı Jack Goody, onların öncelikli olarak yazılı bir ifade biçimi olduğuna işaret etmişti. Listeler sözlü kültürlerde hem nadirdir hem de çok daha az yaygındır. Bunun nedeni listelerin konuşmayı yeniden üretmemesidir: onlar, çoğu zaman sütun biçimli, kelimelerin ayrı bir çizgesel temsildir.⁴⁸ Listelerin çizgesel yönü gerçekten de önemlidir ve çoğu zaman dikkat çekici olabilmektedir. Eski Mezopotamya örneğinde listeleri içeren çivi yazılı tabletler ve prizma şekilli metinler, kâtipler tarafından düzenli bir şekilde hazırlanmış başlıkların eşlik ettiği görünümleriyle ilgi konusu olmaya devam etmekteydi.⁴⁹ Mezopotamyalıların kaligrafisi konusundaki becerileri hiç kuşkusuz listelerle sınırlı değildi. Asur kralı *Sanherib'in Yıllıkları* ile Taylor prizması gibi⁵⁰ kral yıllıklarının kopyaları da aynı şekilde etkileyici olabilmekteydi. Listeler anlatı içerikli bir mantığa sahip olmadıkları ve menşeleri belirlenemez olmaları nedeniyle son yıllarda felsefi bir incelemenin konusu haline geldiler: bir listeye her zaman ek yapılabilmekte veya ondan bir şey çıkarılabilmekteydi.⁵¹ En önemlisi, listelerin kendileri dışında başka bir şeyle bağlantılarının olmadığı kendilerine özgü bir mantıkları olmasıdır. Örneğin alfabetik bir liste sadece liste dışında başka hiçbir değeri olmayan bütünüyle geleneksel bir düzeni takip etmesi nedeniyle mantıklıdır. Listeler yalnızca sıkıcı sıralamalar değildir: onlar hareket serbestliğine olanak sağlayan birçok unsur içerebilir ve yazara onların dışında karşılaşılmayan yaratıcı fırsatlar sunabilir. Bundan dolayı özel bir ilgiyi hak etmektedirler.

Listelerin tarihine bakılacak olursa, eski Mezopotamya kültürü içerisindeki özel konumlarının ne yazık ki göz ardı edilmiş olduğu görülecektir. Umberto Eco araştırmasına şüphesiz Homeros'tan önceki Mezopotamya listeleriyle başlayabilirdi. Fakat eski Mezopotamya uzmanları bile, Mezopotamya kültüründe listelerin ne kadar önemli ve listeleme biçiminin kullanımının ne kadar dikkat çekici olduğunu ifade etmede yetersiz kalmışlardır. Eldeki ilk ve son tarihli çivi yazılı tabletler listelerden oluşmaktaydı: ilki MÖ 4. binyıla tarihlendirilen IV. Uruk dönemine ait bir liste, diğeri ise MS 79/80 yılına tarihlendirilen bir astronomi almanacıdır.⁵² Sözcük listeleri, Mezopotamya bilginliğinin ilk örnekleri olarak çivi yazısı var olduğu müddetçe düzenlendi. Listeler çivi yazısı ne zaman ve nerede kullanılmış olunursa olunsun yazıyla birlikte var olduğu için onların Mezopotamya yazınının kılavuzları oldukları söylenebilir. Başka hiçbir kültürde sözcükbilim yazınının keşfiyle birlikte orta-

⁴⁸ J. Goody, *The Domestication of the Savage Mind*, Cambridge University Press, Cambridge 1977, s. 81.

⁴⁹ Örneğin, Sumer Kral Listesi (http://cdli.ox.ac.uk/wiki/doku.php?id=sumerian_kings_list), Orta Asur dönemine tarihlendirilen bir sözcük listesi (<https://cdli.ucla.edu/dl/photo/P282497.jpg>) ve kral Marduk-apla-iddina'nın bahçesindeki bitkilerden bahseden bir liste (http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=3066115&partId=1).

⁵⁰ http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=295077&partId=1&searchText=taylor+prism&page=1

⁵¹ B. Sève, *De haut en bas. Philosophie des listes*, Seuil, Paris 2010.

⁵² H. Hunger ve T. De Jong, "Almanac W22340a From Uruk: The Latest Datable Cuneiform Tablet", *Zeitschrift für Assyriologie* 104 (2014), ss. 182-94.

ya çıkmamış ve antik dünyanın başka hiçbir yerinde bu kadar yaygınlık kazanmamıştır. Klasik listelerin yanı sıra çok farklı türde başka listeler de bulunmaktaydı: kanunlar, tıbbi reçeteler, kehanetler, matematiksel dizilerin hepsi liste biçiminde hazırlanmışlardı. *Listenwissenschaft* terimi, von Soden buna olumsuz bir anlam yüklememiş olsa bile, aslında eski Mezopotamya bilginliğine yabancı değildi. Listeler Mezopotamyalı düşünürlerin mütalaa ettikleri başat (benzersiz olmasa da, karşılaştırma için aşağıya bakınız) bir düzenlemeydi. İşte Mezopotamya felsefesinin kaide-lerini anlamak için üzerinde durmamız gerekenler mitlerden daha ziyade bu metinlerdir. Bir sonraki tezde yöntem bilgisinden bahsedeceğim.

Tez IV: Hakikate giden yol yazı sisteminden geçmekteydi.

Modern bilim insanlarının Mezopotamya bilginliğinin felsefi olmayan bir yöne sahip olduğu şeklindeki değerlendirmelerinin nedeni soyutlamanın yokluğundan ve ilkeleri formüle etmedeki başarısızlıktan kaynaklanmaktadır. Babilliler matematikteki Pisagor teoremini biliyorlardı, ancak bunu hiçbir zaman formüle etmediler. Peter Machinist'in işaret ettiği üzere, öğretmenlerin öğrencilerine teoremleri sözlü olarak aktarmış olmaları olasıdır,⁵³ ancak bu gerçekten de gerekli miydi?⁵⁴ Matematik işlemlerini genellikle arkalarındaki kuralları bilmeden yaparız. Çoğunlukla gramer kurallarını bilmeyiz, ancak buna rağmen belirli gramer ve sözdizimsel kurallara göre konuşur ve yazarız. Bununla birlikte bu kurallar gelişigüzel belirlenmemiştir. Belirli bir sistemi takip etmek durumundadır. Mezopotamya düşüncesi bu konuda çok titizdi ve ilkeler fark edilemeyecek kadar anlaşılmaz değildi.

Eski Babil hakkında bilgisi olan herhangi birisinin duymuş olabileceği Hammurabi kanunnamesinden bir çift yasa maddesi gibi çok bilindik bir örnekle başlayabiliriz:

§ 196: Eğer bir *avilü* bir başka *avilü*'nun gözünü kör ederse, o zaman onlar da onun gözünü kör ederler.

§ 197: Eğer o bir başka *avilü*'nun kemiğini kırarsa, o zaman onlar da onun kemiğini kırarlar.⁵⁵

Bu yasa maddeleri her zaman Eski Babil dönemindeki *lex talionis*'in⁵⁶ göstergesi olarak değerlendirilir, ancak bu maddeler aynı zamanda Mezopotamya bilimsel fikirlerinin ifade edildiği, yani koşullu bir cümlenin şart kısmı “eğer” ve koşullu bir cümlenin hüküm kısmı “o zaman” şeklindeki sembolik bir biçimi de temsil etmektedir. Mezopotamyalıların uzmanlığını konuşturduğu temel yapı işte buydu. Bu yapı bütün kehanetlerde ve birçok yasa maddesinde açık bir şekilde görülebilir, ayrıca ilk başta farklı görülen sözcük listelerindeki ifadelerde de kendini gösterir. Örneğin

⁵³ P. Machinist, *a.g.e.*, s. 57.

⁵⁴ Karşılaştırınız: N. Veldhuis, “Intellectual History and Assyriology”, *Journal of Ancient Near Eastern History* 1 (2014), s. 23.

⁵⁵ M.T. Roth, *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*, 2. baskı, Scholars Press, Atlanta 1997, s. 121.

⁵⁶ Çev. notu: Latince ifade kısasa kısas hükümlerini içeren talion yasası olarak bilinir.

Hattuša'dan ele geçen üç dilli bir sözcük listesindeki şu ifadeyi ele alalım:⁵⁷

tak-tak TAK₄. TAK₄ tak minnabi *eṣēbu arḫa dalumar*

Miguel Civil'in işaret ettiği üzere bu satırı şu şekilde okumalıyız:

Eğer Sumerce logogram TAK₄. TAK₄, tak-tak şeklinde okunursa, o zaman bu, “çift (minnabi) tak” olarak okunur ve Akadca *eṣēbu* “terk etmek” ile Hititce *arḫa dalumar* “vazgeçme” anlamlarına gelir.⁵⁸

İki kısımdan oluşan cümleyi birbirine bağlayan şey nedir sorusuna verilecek cevap benzerlikler olmalıdır. Bu benzerliklerin yazıya geçirilmeleri için kullanılan çivi yazısı işaretlerinin anlamı, ses değeri ve görsel biçimini içereni da dahil birçok türü bulunmaktadır. Yukarıda kendisinden örnekler verdiğim yasa maddelerindeki şart ve hüküm cümleleri aynıdır. Görüleceği üzere bundan daha büyük bir benzerlik olamaz. Sözcük listeleri Sumerce kelimelerin Akadca karşılıklarını verdiği andan itibaren yalnızca denklik seviyesinde iş görmeye başlar. Şart ile hüküm cümleleri arasındaki ilişkinin bize en ilginç gelen türü (örneğin neden beyaz bir kedinin felaket belirtisi olduğunu merak ederiz) olan kehanet listeleri, düzenli bir biçimde binlerce maddeden oluştukları için bu ilkeleri çok kapsamlı olarak ele alır. Şart cümlesindeki bir unsur hüküm cümlesindeki metaforu olabilmektedir. Şu şekilde bir semantik ilişki söz konusudur:

Eğer kusurlu bir yeni doğmuş bebeğin kafası bir aslanınki gibiyse, o zaman veliaht bütün dünyaya hükmedecektir.⁵⁹

Aslanlar krallar için kullanılan yaygın metaforlardır. Örneğin tarihsel olarak adlandırılan bu bilindik kehanetteki gibi aradaki ilişki ses değerine de dayalı olabilir:

Eğer karaciğerde Saray kapısı olarak adlandırılan kısım çift ise, eğer üç bölük var ise ve eğer Safrakesesinin sağ tarafında belirgin bir şekilde işaretlenmiş iki delik (Akadca *pilsū*) delinmiş (Akadca *palsū*) ise, o zaman bu, Naram-Sin'in surdaki bir gedik (*pilsū*) sayesinde ele geçirdiği Apišal'in sakinlerinin kehanetidir.⁶⁰

Aradaki bağlantı, insan bedenindeki işaretleri araştıran bir listede yer alan bu kehanetteki gibi meşum bir işaretle ile çivi yazısı işareti arasındaki görünür bir benzerlik de içerebilmekteydi:

(Alında çivi yazısı işaretine benzeyen bir işaret) NINDA (örneğin Sumerce eklemek anlamına gelen) varsa, o zaman o adam eklemek açlığı çekecektir.⁶¹

⁵⁷ M. Civil, *MSL XV. The Series DIRI = (W)atru*, Pontificium Institutum Biblicum, Rome 2004, ss. 90-91.

⁵⁸ M. Civil, “Ancient Mesopotamian Lexicography”, *Civilizations of the Ancient Near East*, Vol. 4, ed. J.M. Sasson, Charles Scribner's Sons, New York 1995, ss. 2308-2309.

⁵⁹ *Šumma iṣḫu* 7:1; N. De Zorzi, *The Omen Series Šumma Iṣḫu: Internal Structure and Hermeneutic Strategies*, *KASKAL Rivista di storia, ambienti e culture del Vicino Oriente Antico* 8 (2011), s. 61.

⁶⁰ M. Van De Mieroop, *a. g. e.*, s. 119.

⁶¹ *Alamdimmū* 3: 125; E. Frahm, “Reading the Tablet, the Exta, and the Body: The Hermeneutics of

Bu örnekler oldukça anlaşılırdır ve onlara tek başına doğrudan bir anlam ifade etmeyen birçok kehanette rastlanabilir. Tam da bu noktada yüksek Mezopotamya öğreniminin gerçek doğası açığa çıkar. Her çivi yazısı işareti çoklu okunuşa ve anlama olanak sağlaması nedeniyle bunların her biri uğursuzluk ile ilişkilendirilen işaretleri bütünüyle kavrayabilmek adına dikkate alınmalıdır.⁶² Bilgin bir insan olan Zakir'in yazdığı MÖ yedinci yüzyıla tarihlendirilen bir mektupta geçen gökyüzüyle ilgili bir kehanetin yorumunu içeren bir metinde şu ifadeler geçer:

[Eğer ayın] uç kısımlarının görünüşü çok karanlıksa, o zaman: [tahkimatlı] garnizonların [lağvedilmesi], [muhafızların görevden çekilmesi]; ülkede uzlaşı [ve bar]ış olacak.

GI= “karanlık olmak” (şart cümlesinde geçen, yani GI₆)

GI= “iyi halde olmak” (hüküm cümlesinde geçen, yani GI₄, birleşik söz-cükte geçen ŞU...GI₄)

GI= “dengede olmak” (hüküm cümlesinde geçen, yani GI)

Uç kısımları dengededir.⁶³

GI okunuşuna sahip birden fazla çivi yazısı işareti ve bu işaretlerin zindelik ve istikrar anlamları gökyüzüyle ilgili bir işaret olan ayın uç kısımlarının karanlığına (GI₆) benzetilmiştir.

Hayvanların iç organlarından yola çıkarak yapılan kehanetlerden oluşan büyük serinin sıra dışı bir bölümünde açık bir şekilde görülebileceği üzere Mezopotamyalı bilginler bu yöntemleri nasıl uygulayacaklarını çok iyi biliyorlardı. *Multābiltu* (yorum) başlıklı bölüm, bir cümledeki şart ve hüküm kısımları arasında ne türden bağlantılar olduğunu açıklar ve bu bağlantının ne şekilde kurulduğunu göstermek için kehanetlerden örnekler verir. Aradaki bu bağlantılar eş sesli-eş anlamlı sözcükler ve semantik ilişkiler aracılığıyla kurulabilmekteydi. Örneğin:

zuqqurtu zakār šumi: “yükselme (*zuqqurtu*) = ün (*zakār šumi*).
šumma reš manzāzi zuqqur, niš reš rubē, ummāni šum damiqtī ileqqe.

“Varlığın zirvesi yükselirse, o zaman, Veliht terfi alacak, ordum şöhret kazanacaktır”.

İlgili başlık, söylenişleri birbirlerine benzediği için şart cümlesindeki *zuqqurtu*'nun (yükselme) hüküm cümlesindeki *zakār šumi* (ün) anlamına gelebileceğine işaret etmektedir. Diğer taraftan içerdiği bir kehanet örneğinde *zakār šumi*'nin (ün) birisi *niš reš* (terfi, şeref), bir diğeri *šum damiqtī* (haysiyetli bir isim) olmak üzere iki

---

Cuneiform Signs in Babylonian and Assyrian Text Commentaries and Divinatory Texts”, *Divination and Interpretation of Signs in the Ancient World* (Oriental Institute Seminars 6), ed. A. Annus, Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago 2010, s. 122.

⁶² Çivi yazısının çok anlamlılığı ve farklı epistemik bağlamlardaki işleyişi hakkında bu sayıda yer alan Crisostomo, Frahm ve Jiménez'in makalelerine bakınız.

⁶³ N. Veldhuis, “The Theory of Knowledge and the Practice of Celestial Divination”, *Divination and Interpretation of Signs in the Ancient World* (Oriental Institute Seminars 6), ed. A. Annus, Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago 2010, s. 83-84.

eşanlımlısı bulunmaktadır.⁶⁴ Bu benzerliklerin hepsi, münferit bir başlık halinde, Mezopotamyalıların listeleme mantığı diziliminin içerisinde yer almaktadır. Çoğu zaman ilk etapta kendisini hissettirmese ve bir Babilli tarafından ilişkilere dair belirgin bir sistemleştirme formüle edilmemiş olsa bile bir ifadenin iki kısmının bir araya getirilmesinin ardında her zaman bir mantık bulunmaktaydı.⁶⁵

Yukarıda bahsettiğim Hammurabi kanunnamesi örneği benzerlik ilkesinin pragmatik düzlemde, diğer bir deyişle maddelerin diziliminde de işlevsel olduğunu göstermektedir. Göz yaralanmasını kemiğin yaralanması izler ve birkaç madde sonrasında örneklem bir dış kırılmasını da içerecek şekilde genişletilirdi (§ 200). Babil yasasının her bir somut olayın detaylı bir şekilde düzenlenme biçimine atfla kazuistik olarak adlandırılmasının nedeni budur. Bu maddeler ilkeleri formüle etmez, sadece aynı vakaların değişik biçimlerini içerir. Listeler bağlamında olaya bakılırsa bu durum birbirini takip eden bir düzen içerisinde birbirine benzeyen ayrı vakaların sıralanımı olarak değerlendirilebilir. Ancak bu sıralanımlar, listelerde birden fazla değişken rollere sahip olmalarından ötürü kolayca bozulabilirler. Kemikler, gözler ve dişlerin fiziksel yaralanmalarıyla ilgili üç yasa maddesi (§§ 196, 197, 200) eşit sosyal statüleri sahip insanlarla ilgilidir. Bu maddeler arasında halk tabakasından ya da köle statüsündeki birisinin benzer suçların kurbanı olsaydı ne olacağıyla ilgili düşüncelere de yer verilmektedir.

Kehanet listeleri Mezopotamyalı uzmanların birbirlerine oldukça benzeyen vakalar arasında nasıl bağlantı kurduklarını çok açık bir şekilde göstermektedir. Başlıkların sıralanmasında iki temel ilke etkili olmuştur: aynı işaretin farklı bağlamlarda kullanılması ve aynı işaretin farklı şekillerde listelenmesi. Birinci ilkeyi en belirgin kılan şey ikili karşıtlıktı. Buna göre bir işaret ilk olarak ancak bir organın, geceleyin gökyüzünün ya da gözlemlenebilen başka herhangi bir belirtinin sol tarafında ve sonrasında sağ tarafında görünür olduğunda dikkate alınmıştır. Mekânı, zamanı, sayıyı, görünüşü göz önünde bulunduran başka birçok farklı değişik biçim söz konusudur: sol-sağ- yukarı-aşağı, şafak-öğlen vakti-ikinci-gece yarısı, bir-iki-üç-dört, beyaz-siyah-kırmızı-benekli- sarı.

İkinci ilke bitişimli olarak adlandırılan şeydir. Buna göre daha spesifik bir mahiyete sahip olan işaretler bir arada listelenmiştir. Örneğin,

İki kusurlu bebek varsa ve onlar çapraz bir şekilde birbirleriyle keşişmişse...

İki kusurlu bebek varsa, onlar çapraz bir şekilde birbirleriyle keşişmişse ve bel bölgeleri bitişikse...

İki kusurlu bebek varsa, onlar çapraz bir şekilde birbirleriyle keşişmişse, boyunları ters dönmüşse ve yalnızca tek bir kafaları varsa...

⁶⁴ M. Van De Mieroop, *a.g.e.*, s. 117.

⁶⁵ Winitzer'in Eski Babil dönemine tarihlendirilen hayvanların iç organlarının incelenerek tahminde bulunduğu fal metinlerindeki "dahili kehanet düzeni" şeklindeki değerlendirmesiyle ilgili kapsamlı bir inceleme için bkz: A. Winitzer, *Early Mesopotamian Divination Literature. Its Organizational Framework and Generative and Paradigmatic Characteristics*, Brill, Leiden - Boston 2017, (2. bölüm).

İki kusurlu bebek varsa, onlar çapraz bir şekilde birbirleriyle keşmişse, ağız bölgesi oluşmamışa (ve) birlikte hareket ediyorlarsa...⁶⁶

Neticede başlıklardan oluşan uzun bir dizilim söz konusudur, ancak bunlar arasında her zaman bir mantık, her başlık ve ondan önce gelenler ile sonrasındakiler arasında bir benzerlik bulunmaktadır.

Dizilim kendi içinde uyumludur, ancak bu uygunluk sadece anlamsal teşekkülden ibaret değildir. Çok daha fazla sayıda ilkeye dayanmaktadır. Bu durum en iyi şekilde Mezopotamyalıların yazı yazma konusundaki çalışmalarına duydukları ilgilerini gösteren bilgince icraatlar olan sözcük listelerinde görülebilmektedir. Daha önce ifade ettiğim üzere, von Soden bu listeler hakkındaki değerlendirmesinde yanılmıştı, çünkü o, Mezopotamyalıların fiziksel bir gerçekliğe tekabül eden unsurları sınıflandırmaya çalıştıklarını söylemişti. Tematik benzerlik şüphesiz düzenleyici bir ilkeydi ve taşlardan, vahşi hayvanlardan ve bu tür şeylerden oluşan başka listeler bulunmaktaydı. Ancak teşekküle dair tek bir ilke bulunmamaktaydı. Sözcükler, aynı heceyle başladıkları, benzer şekilde biçimlendirildikleri için ilgili sözcüğün başındaki çivi yazısı işareti aynı olsa bile farklı okumalara olanak sağlaması nedeniyle bir araya getirilmişti. Bu dizilim anlama için ilişkilere dayanabilmekteydi: söz gelimi “el” anlamına gelen sözcüğünün ardından “güç” anlamına gelen sözcük gelmekteydi. Bu sözcükler bir şiirden alınmış alıntılar olabilirdi. Bizi şaşırtan şey birden fazla ilkenin aynı anda işlevsel olmasıydı ve aralarında herhangi bir üstünlük bulunmamasıydı. Bütün ilkeler eşit bir şekilde göz önünde bulundurulmuştu. Tematik olarak listelenmiş terimlerle ilgili uzun bir sıralanım aynı çivi yazısı işaretle başlayan diğer sözcüklerle ya da maddelerle kesintiye uğratılabılırdi. Aynı çivi yazısıyla başlayan sözcüklerden oluşan bir liste, birdenbire farklı işaretlerden oluşan bir dizi eş anlamlı sözcüğü sıralar hale gelebilmekteydi. Sözcük listelerindeki bağlantılar, kehanet listelerindeki bağlantıların nasıl kurulduğu konusunda bilgi verebilmekteydi. Yukarıda söz konusu ettiğim her biri farklı bir anlamı bulunan eş sesli GI, GI₄, ve GI₆ işaretleri, bir ülkedeki ayın karanlığı ile istikrar arasında bir bağlantıyı nasıl mümkün kılabileceğini göstermektedir.⁶⁷

Açıkçası yasa maddelerinin de yer aldığı tüm bu listeler, kendilerinden önce var olan ayrı başlıklara dayanmamaktaydı. Bu başlıklar yalnızca bu listelerde belirli bir düzenlemeye tabi kılındılar. Metnin yazarları, başlıkları liste hazırlamanın benzersiz mantığını göz önünde bulundurarak bir araya getirdiler. Bu yazarlar, daha önce bahsettiğim gibi temaları sıralanım biçimlerine göre belirlediler. Bu yaratıcılık modern dönemlerde çoğu zaman anlamsız uğraşlar olarak görüldü. Meşum işaretler günün farklı zaman dilimlerinde meydana geldiklerinden dolayı, konunun uzmanları söz gelimi gece yarısı bir güneş tutulmasının ne anlama gelebileceği konusunda hüküm belirtmek durumunda kalmıştır. Böylesi bir tutum, eğer olayı fiziksel bir gerçeklikle bağını kurma noktasında değerlendirilirse, tamamen mantık dışı

⁶⁶ M. Van De Mieroop, *a.g.e.*, s. 125.

⁶⁷ Winitzer’in “dahili düzeni” şeklindeki değerlendirmesi konusunda bkz: A. Winitzer, *a.g.e.*, (3-5. bölümler).

görülebilir, ancak bu durum listelerin içeriğiyle sınırlandırılarak değerlendirildiğinde bütünüyle anlamlı olabilmekteydi.

Bu türden listelerin bu çeşitli ilkelere dayandırılarak geliştirilmesi sadece yazıyla/yazıya bağlı kılınarak mümkün olabilirdi. Çizgesel benzerliğin göz önünde bulundurulduğu kesindir. Zira Goody'nin de belirttiği üzere bütün liste hazırlama edimleri sözlü değil çizgesel bir teşebbüstür.⁶⁸ Çivi yazısı dünyasının kâtipleri, kopyalarken sürekli müdahale ettikleri yazılı metinlere karşı olağanüstü bir tutum sergilediler: yazılı metinleri genişlettiler, tekrardan düzenlediler ve listelerle çalışırken hiç zorlanmadıkları mevcut diğer metinlerden alıntılar yaptılar. Mezopotamya metinleri üzerine uzman olan günümüz araştırmacıları son zamanlarda herhangi bir çivi yazılı metnin tek bir orijinal kaynağının aranmasının beyhude bir çaba olduğunu ve metinsel istikrarsızlığın bu antik üretimlerin temel bir özelliği olduğunu kabul etmeye başladılar. Araştırmacılar bu durumun nakil yönteminden ileri geldiğini düşünmektedir. Bütün yazılı eserler kopyalardan oluşmaktaydı ve bunların birçoğu, Sumer edebi metinlerinin hemen hemen hepsinde olduğu gibi öğrenciler tarafından üretilmişti. Konunun uzmanı birçok araştırmacı bu metinlerin çoğunluğunun, hatalara yol açması kaçınılmaz bir uygulama olan bir hatırlanma sürecinin ürünü olduğuna inanmaktadır.⁶⁹ Bütün edebi ve bilimsel çivi yazılı metinler bu yazının kullanılmaya devam edildiği süre boyunca değişkenlikler içermeye devam etti. Akadca metinlerle ilgili bu konuda yapılan yeni bir çalışmaya göre bu metinler hatalar içermekle birlikte, bunların hepsi bilinçsizce yapılmamıştı.⁷⁰ Bu durum Bernard Cerquiglini'nin Orta çağ Fransız yazını konusunda dikkat çektiği hususa benzemektedir: “Orta çağ yazını değişkenlikler yaratmıyor, çünkü o, değişkenin kendisidir”.⁷¹ Metin yazarlarının bilinmezliği bir metinle iştiğal olan yazarlarda metinlerin içeriklerini değiştirme isteğine yol açmaktaydı. Bu durum bir metnin istikrarsızlığını ya da *oynaklığı*⁷² güçlendirdi. Dışarıdan bir müdahaleye çok kolay bir şekilde olanak sağlayan listeler açısından bu durum kesindi.

Mezopotamya listelerinin nasıl hazırlandığı ve onlara yönelik müdahalelerin ne şekilde gerçekleştirildiği hakkında herhangi bir fikrimiz yok. Miguel Civil MÖ 3.

⁶⁸ J. Goody, *a.g.e.*, s. 81.

⁶⁹ N. Veldhuis, *Elementary Education at Nippur. The Lists of Trees and Wooden Objects*. Unpublished Ph.D. dissertation, University of Groningen, 1997, ss. 148-149; P. Delnero, *The Textual Criticism of Sumerian Literature*, American Schools of Oriental Research, Boston 2012, ss. 17-24.

⁷⁰ M. Worthington, *Principles of Akkadian Textual Criticism*, De Gruyter, Boston 2012.

⁷¹ B. Cerquiglini, *Éloge de la Variante: Histoire critique de la philologie*, Éditions du Seuil, Paris 1999, s. 77-78.

⁷² Bu terim (*mouvance*), Zumthor'un 1992 tarihli kitabının Fransızca orijinalinde geçmektedir (bkz: P. Zumthor, *Essai de poétique médiévale*, Éditions du Seuil, (İngilizce çevirisi: P. Bennett, *Toward a Medieval Poetics*, University of Minnesota Press, Minneapolis - Oxford 1992), Paris 1972, ss. 41-49. İngilizce karşılığı olarak düşünülen “metinsel istikrarsızlık” ifadesi söylenmek isteneni karşılamak konusunda daha az etkilidir. Ne yazık ki bu kavramın sözlü kültürle ilişkilendirilmesine devam edilmektedir (karşılaştırmamız: B. Cerquiglini, *a.g.e.*, ss. 84-85, (10. dipnot).

bin yılda erken Hanedanlar dönemine tarihlendirilen sözcük listelerinin nasıl derlenmiş olabilecekleri konusunda kısaca şöyle demişti:

Erken Hanedanlar döneminin kâtiplerinin söz gelimi MÖ 6. yüzyılda Çin'de bulunan meslektaşlarına benzer bir şekilde çalışıp çalışmadıkları doğal olarak merak edilebilir. Çinli bilgin Lu Fayan bir kafiye sözlüğünün girişinde sekiz arkadaşıyla birlikte bir araya gelerek akşamları şarapların yudumlanmasından sonra sözün her seferinde fonoloji çalışmalarına geldiğinden bahseder. Bu erken Hanedanlar dönemi sözcük listeleri, bir sözcük listesi hazırlamadan ya da yeni bir tane oluşturmadan önce, başlıklar için en uygun biçimleri bir araya getirme konusunda birbirleriyle tartışan ve nihayetinde ilgili tabletlerin sonuna kendi isimlerini bir onaylama göstergesi olarak ekleyen kâtiplerin kolektif bir ürünü müydü?⁷³

Bu senaryoda tartışmanın rolü oldukça önemliydi. Elbette ki münakaşaların seviyesini belirleyebilmek çok zordur. Kimi zaman Yunan-Roma felsefesini benzer-siz kılan şeyin keskin anlaşmazlıklar ve tartışmalarda geliştirilmiş olduğu ifade edilir. Bu süreç agonistik bir tavır içermektedir.⁷⁴ Acaba bu türden tartışmalar Mezopotamya'da yok muydu? En azından Mezopotamya astronomisi konusunda uzman olan bir araştırmacı olduğunu düşünüyor. Bilim tarihçisi Noel Swerdlow, Babilli bilgilerin neslinden gelenlerin göksel fenomenleri dikkatli bir şekilde gözlemlediklerini, bunların periyodik olarak tekrarlanmalarıyla ilgili hesaplamalar yaptıklarını, gelecek taayyünleriyle ilgili tahminlerde bulduklarını ifade ettikten sonra şöyle söyler:

Bu kimseler teorik analizlerini ve tartışmalarını kayda geçirmediler, ancak geride bıraktıkları eserlerden yola çıkarak bir karara varılacak olsa... Enüma Anu Enlil'in iki Kâtibinin tartışmaları Aristoteles'in bile istisna olmadığı Yunanca konuşan yirmi filozofun görüşlerinden çok daha sıkı bir bilim anlayışı içermektedir.⁷⁵

Sumerce ve Akadca her iki dilde de rastlanan Münakaşa içerikli şiirler olarak bilinen bir Mezopotamya yazınsal türü bilimsel bir metnin nasıl oluşturulacağıyla ilgili olmamakla birlikte bazı tartışmalara yer vermektedir.⁷⁶ Açıkçası bu tür içeriklerin arkasındaki ilkelerin neler olduğu ve bunlardaki savların nasıl değerlendirildiği tam anlamıyla kavranamaz. Bu münakaşalardan bazıları hakaret boyutuna ulaşmıştır ve tıpkı sözlü atışmalarda olduğu gibi eğlence amacına yöneliktir. Fakat diğerleri önemlidir ve saygıyı hak etmektedir. Örneğin büyü içerikli sözlerden oluşan ideal

⁷³ M. Civil, *The Mesopotamian Lexical Lists: Authors and Commentators*. Reconstruyendo el Pasado Remoto; Estudios Sobre el P.O.A. en Homenaje a Jorge R. Silva Castillo Aula Orientalis Supplementa 25, eds. D. A. Barreyra ve G. Del Olmo Lete, AUSA, Barcelona 2009, s. 63.

⁷⁴ G.E.R. Lloyd, *Adversaries and Authorities: Investigations into Ancient Greek and Chinese Science*, Cambridge University Press, Cambridge- New York 1996.

⁷⁵ N.M. Swerdlow, *The Babylonian Theory of the Planets*, Princeton University Press, Princeton 1998, s. 181.

⁷⁶ Jiménez'in çalışmasındaki (E. Jiménez, *The Babylonian Disputation Poems*, Brill, Leiden 2017) detaylı tartışmaya bakınız. Akadca şiirler kitabın ana konusunu oluşturmakla birlikte Sumerce şiirlerin uzmanlığına dair genel bir değerlendirmeye de yer verilmiştir (ss. 13-26). Ayrıca Jiménez'in bu sayıdaki yazısına bakınız.

bir örnekte (Marduk-Ea örneği) iki tanrı, kötü ifritlerin nasıl def edileceğini tartışmaktadır.⁷⁷ Ayrıca iki arkadaşı ilahi adalet konusunda birbirleriyle tartıştığı *Babil Teodisesi* olarak bilinen başka bir metin daha bulunmaktadır.⁷⁸ Entelektüel bir ortamı paylaşan iki insan arasında geçen karşılıklı bir diyalog Mezopotamya’da kesinlikle vardı.

Mezopotamya yazını kesinlikle aynı sosyal ve kültürel koşullardan türemiştir. Uzmanlık için de aynı durum geçerliydi. Bilgin kimselerin hermeneutik teknikleriyle edebi metinlerde karşılaşmak şaşırtıcı olmamalıdır.⁷⁹ Kırk yıl önce Jean Bottéro başarısı herkesçe bilinen bir makalesinde *Babil Yaradılış Destanı*’nın ya da *Enūma elis*’in son iki yüz satırında geçen tanrı Marduk’un elli isminin bu teknikler sayesinde en iyi şekilde nasıl analiz edildiğini göstermişti.⁸⁰ Mercek altına aldığı örnek tanrı Marduk’un onuncu ismi, Asari idi.⁸¹ *Enūma elis*’e göre bu isim, “tarımı bahşeden, tarlaları parselleyen, hububatın ve lifli bitkilerin yaratıcısı, bitkilerin filizlenmesine neden olan” bir tanrıyı tanımlamaktaydı. Söz konusu bu bağlantılar, a+sar+ri adını var eden üç çivi yazısı işaretin her birinin çoklu okunuşuna ve anlamına sahipti. Bu okumaların ve anlamların hepsi tanrıya atfedilen özelliklerin ne olduğunu ortaya çıkarmak maksadı içermektedir. MÖ 7. yüzyıldan Asurbanipal kitaplığına ait bir yorum metni bizim için bu okumalara açıklık getirir: RI: bahşeden, RU: bahşetmek, SAR: tarım, A: sınır, RA: belirlemek, RU: yaratılış, SAR: hububat, SAR: otlar, MA olarak okunan SAR: filizlenmeye neden olmak, SAR: bitki.⁸² Bana kalırsa şiirin son iki yüz satırı, bu metinle ilgilenen birçok öğrencinin işaret ettiği gibi,⁸³ metne bir ek olarak planlanmamıştır. Bilakis bu satırlar metnin en önemli bölümünü oluşturmaktaydı.⁸⁴ Tanrı Marduk’un elli isminin listelenmesi ve analizi tanrının yarattığı medeniyetinin her alanıyla olan ilişkisini gösterir. Bu isimler insanlara gerçekliği kavra-

⁷⁷ A. Falkenstein, *Die Haupttypen der sumerischen Beschöpfung, literarisch untersucht*, Leipziger semitistische Studien; n.F., Bd. 1, Leipzig 1931, ss. 44-76; M. Geller, *Healing Magic and Evil Demons: Canonical Udu-Hul Incantations*, De Gruyter, Boston 2016, s. 28.

⁷⁸ B.R. Foster, *Before the Muses. An Anthology of Akkadian Literature*, 3. baskı, CDL Press, Bethesda, MD 2005, ss. 914-922).

⁷⁹ Bu tekniklerin münakaşa içerikli şiirlerdeki kullanımlarıyla ilgili Jiménez’in bu sayıdaki yazısına bakınız.

⁸⁰ J. Bottéro, “Les Noms de Marduk, l’écriture, et la ‘logique’ en Mésopotamie Ancienne”, *Essays on the Ancient Near East in Memory of Jacob Joel Finkelstein*, ed. M. De Jong Ellis. Hamden, CT: Archon Books, 1977, ss. 5-28. Daha kısa değerlendirme için bkz: J. Bottéro, *Mésopotamie. L’écriture, la Raison et les Dieux*, Gallimard, Paris 1987, 6. bölüm).

⁸¹ J. Bottéro, *Mesopotamia: Writing, Reasoning, and the Gods*, The University of Chicago Press, Chicago 1992, ss. 94-96.

⁸² W.G. Lambert, *Babylonian Creation Myths* (Mesopotamian Civilizations 16), Eisenbrauns, Winona Lake, IN 2013, s. 140; çeviriler için bkz: B. R. Foster, *a.g.e.*, s. 476.

⁸³ Örneğin bkz: S. Dalley, *Myths from Mesopotamia*, Oxford University Press, Oxford 1989, s. 230.

⁸⁴ M. Van De Microop, “What Is the Point of the Babylonian Creation Myth?”, *Conceptualizing Past, Present and Future* (Melammu Symposia 9), eds. S. Fink ve R. Rollinger, Ugarit- Verlag, Münster. Baskıda.

manın anahtarını verir. Diğer bir deyişle isimlerinin filolojik analizleri, söz konusu isimleri oluşturan çivi yazısı işaretlerin çoklu okunuşlarının dikkate alınmasını sağlar. Tanrı Marduk'un isimlerinin anlamlarını kavrayabilenler "bilgin ve bilge" olarak görülmüşlerdir.⁸⁵ Kavramak, tıpkı bir çivi yazılı metin gibi gerçekliğin okunuşu sayesinde mümkündür ve çivi yazısı işaretlerinin çok anlamlılığı bizlere anlaşılması olanaksız olanın analizini derinleştirme imkânını sağlar. Fakat bunu yalnızca çivi yazısı okuyabilenler yapabilir. Bu durum ise bu yazıdaki son iki tezimin konusuyla ilgilidir.

Tez V: Yazı mensubiyeti Babil felsefesinin hem başarısını hem de başarısızlığını açıklar.

Mezopotamya bilginliğinin uzun ömürlü olması ve kökleşen felsefi sistem, onun en dikkat çekici yönlerinden birisidir. Sözcük listelerini bu bilginliğin bir ifadesi olarak değerlendirecek, Babil felsefesinin 3000 yıldan çok daha uzun bir süre boyunca kullanımında kaldığı söylenebilir. Bu, Sokratik sistemin ortaya çıkışıyla günümüz arasındaki süreden çok daha uzundur. Pragmatik nedenler dışında çivi yazısı çalışan birisi yazının sağladığı olanaklar çerçevesinde felsefi yorum ilkelerinin farkındaydı. Anlaşılan o ki, çivi yazısının geç dönemlerdeki kullanımında rekabet halinde olduğu başka yazı sistemlerinin var olduğu bir dünyada farkındalık, belirginleştirilmiş olmalıdır. Yazıya dayanan düşünsel pratikler uzun bir geçmişe sahip olmakla birlikte en azından MÖ ikinci binde geniş bir coğrafi yayılım göstermekteydi. Aynı zamanda geleneksel olarak Mezopotamya okur yazar kültür çevresinin dışında kalan alanında uzman kimseler de bu türden pratiklere başvurdu. Bu kültüre mensup olmayanlar da sisteme katkıda bulundular. Böylece sistem kozmopolit bir hale kavuştu. Örneğin Hattuşa şehrindeki Hititli kâtipler, bilinen sözcüklere Hititçe ve Hurrice çeviriler eklemek yoluyla, kurulabilecek bağlantıları çeşitlendirerek sözcük listelerini genişlettiler. Bu kâtipler kehanetle ilişkili işaretlere fazladan değer atfederek bu konudaki listeleri kopyaladılar, genişlettiler ve çevirdiler. Çivi yazısını bildiklerinden ve yüksek öğrenim görmüş olanlar bir hermeneutik araç olarak okumanın önemini farkında olduklarından ötürü bu okur yazar kitle felsefi sisteme dahil olabildi. Oldular da.⁸⁶

Madalyonun öbür yüzü için söylenecek şey ise bellidir: çivi yazısı bilmeyenler Babil felsefesini anlayamazlardı. MÖ ikinci binde birisi entelektüel olmak için çivi yazısı yazmak zorundayken, MÖ birinci binyılda Asur ve Babil dışında alternatif alfabetik yazı sistemi hâkim olmaya başladığı için artık buna gerek kalmamıştı. İronik olarak MÖ ikinci binyılın ikinci yarısında Kassit hakimiyetindeki Babil görece güçsüz bir devletken Mısır dahil bütün Yakındoğu'da Babil dili kullanıldı ve bilimsel metinler bu dilde üretildi. MÖ 6. yüzyılda Babil imparatorluğu Yakındoğu'ya

⁸⁵ *Enūma eliš* VII 146.

⁸⁶ M. Van De Mieroop, "A Babylonian Cosmopolis", *Problems of Canonicity and Identity Formation in Ancient Egypt and Mesopotamia*, eds. K. Ryholt ve G. Barjamovic, Museum Tusulanum Press, Copenhagen 2016, ss. 259-270.

hâkim olduğunda ise tam tersi oldu. İmparatorluk yönetimiyle doğrudan etkileşimde olmayan periferideki unsurlardan hiç kimse Babil dilini kullanmadı ve Babil dilinde yazılmış metinlerle ilgilenmedi. Daha önce ifade ettiğim biçimiyle Babil'in kozmopolitliği sona ermişti. Bu durum Babil'in felsefi sisteminin unutulmasına neden oldu, ancak diğer yandan yeni gelişmeler için başka pencerelerin açılmasına vesile oldu. Böylece son teze gelmiş bulunuyoruz.

Tez 6: Yunan felsefesi radikal bir hermeneutik kırılma yaşamıştır.

Alfabetik yazıyı kullanan antik Yunanlılar yazı ve hakikat arasındaki ilişki konusunda Babillilerden oldukça farklı düşünüyorlardı. Platon'un Phaidros diyalogunda Sokrates yazıyı yeni olan herhangi bir şeyle iletişim kuramadığı için eleştirmişti:

Phaidros, yazının böylesine tubaf bir niteliği vardır ve resme oldukça benzerdir. Çünkü resimlerdeki varlıklar sanki gerçekmiş gibi görünür, ancak onlara bir şey sorduğunuzda cevap olarak size yalnızca sessizliklerini bahşederler. Aynı durum yazılı olanlar için de geçerlidir. Akılları başlarındaymışçasına konuştuklarını düşünebilirsin ancak konuştukları şeyleri anlamak umduyla onlara bir şey sorduğunda her zaman bütünüyle aynı şeyleri söylediklerini görürsün. Herhangi bir sözcük bir kez yazıldığında artık her yere yayılmış olur. Onu anlayanlar ve onunla ilgilenmeyenler birbirlerine benzerler. Konuşacağı ya da konuşmayacağı kişiyi tanımaz. Kötü muameleye maruz kaldığında ya da eleştirildiğinde her zaman babasından yardım ister. Zira kendisini koruyabilecek ve kendisine yardım edebilecek bir gücü yoktur.⁸⁷

Babil fikriyle olan bu uyumsuzluk daha belirgin bir şekilde gösterilemezdi. Babilliler yazılı olanı değişkenliklerle derinleştirilen ve çeşitlilikle karakterize olan kavrayışın anahtarı olarak görürlerken, Sokrates yazıyı bir karmaşa katmanına yol açan ve esnekliğe imkân tanımayan bir şey olarak görmekteydi. Sokrates'e göre sözcüklerin konuşarak ifade edilmesi öncelikliydi. Zira yazılı olanın düzgün bir biçimde temsil edemediği bilgeliği ancak konuşma sağlayabilirdi.

Bununla birlikte antik Yunan'da yazının tek işlevi konuşmayı yeniden var etmek değildi. Bundan çok daha fazlasının olduğu düşünülüyordu. Başka bir diyalog metni Kratylos'da Sokrates antik Yunanlıların bizlerden daha farklı terimlerle tanımladıkları bir bilim dalı olan etimolojiye saldırmıştı.⁸⁸ Normalde bizler etimolojiyle bir kelimenin tarihsel kökenlerinin izlerinin sürülmesini kastederiz. Antik Yunanlılar bununla bir kelimeyi daha iyi anlamak için yapılan analizi tanımlamaktaydılar. Bu açıdan antik Yunanlılarla Babilliler arasında bir fark gözükmemektedir, ancak antik Yunanlıların analizleri kelimelerin sözlü biçimlerine (çizgesel olana değil) dayanmaktaydı. Her zaman yaptığı gibi Sokrates ilk önce yeteneklerini uygulama alanında sergilerdi, sonrasında ise söz konusu şeyi adeta yapı sökülümüne uğrattı. Örneğin tanrı Apollon'un ismini analiz ederek bu isimle dört etkinlik alanı (müzik, kahinlik, hekimlik ve avcılık) arasında nasıl bir ilişki kurulabileceğini göstermişti.

⁸⁷ *Phaidros* 275 D-E, çev: H.N. Fowler, *Plato: Euthyphro, Apology, Crito, Phaedo, Phaedrus* (Loeb Classical Library 36), Harvard University Press, Cambridge 1932, ss. 564-67.

⁸⁸ Bu diyalog aynı zamanda Frahm ve Jiménez tarafından bu sayıda ele alınmıştır.

Bunlardan bazıları, Apollon'un ismini oluşturan hecelerin ses değerlerine dayanmaktaydı: "ve Apollon avcılık konusundaki tartışmasız hüneri nedeniyle [*baloon*] her zaman hedefi tutturacak atışı yapandır [*aei balloon*]." Bu tür bir inceleme, ismin yazıldığı gibi okunmasına gereksinim duymaz ve yalnızca telaffuza dayanır. Yazı bu yönüyle sadece Sokrates'in analizinin sonunda ufak bir role sahip olmuştur: "ikinci lambda⁸⁹ olmadan isim felaket anlamına geliyordu."⁹⁰ Gerçi bütün bu çözümleme hiciv niteliği taşımaktaydı. Zira Sokrates etimolojinin kendisini doğrudan felsefi hakikate uzanan bir güzergâh olmaması için itibarsızlaştırmak istiyordu.⁹¹

Alfabenin harflerinde kozmosun bir yansımasını görme arzusu Tevrat üzerine bazı Yahudi alimlerin (rabbi) yaptıkları yorumlarda başvurulan *agadik*⁹² hermeneutik ilkelerde olduğu gibi⁹³ Batı ve Orta Doğu geleneklerinde de varlığını devam ettirdi. Fakat bunlar hiçbir şekilde karmaşık Babil uygulamalarıyla karşılaştırılmaz. Bu uygulamalar, Aristoteles gibi filozofların yaptıkları ampirik verilere dayandırılan bilimsel sınıflandırmalarla ve taksonomilerle karşılaştırıldığında pek bir değeri olmayan saçak fikirler olarak görülmektedir. Antik Yunan'ın düşünsel alandaki başarıları hiç kuşkusuz devrimsel nitelikteydi. Ancak bu durum bizi Babillilerin de kendilerine özgü bir mantık ve tutarlılık içerisinde evrene dair sistematik bir anlayışın peşinde koştukları kabulünden alıkoymamalıdır. Babillilerin düşünce dünyası felsefe öncesine değil felsefi alana aitti.

Teşekkürler:

Çalışmanın ilk aşamasındaki eleştirel okumalarından ötürü Seth Richardson'a ve bu sayıyı ve bu sayının ortaya çıkmasına vesile olan çalışmayı düzenleyen Gösta Gabriel'e teşekkür etmek isterim. Çalıştayın tüm katılımcıları burada söz konusu ettiğim fikirleri daha fazla belirginleştirmek konusunda bana yardımcı olan faydalı yorumlarda bulundular.

Kaynaklar

- Algaze, G., "The End of Prehistory and the Uruk Period", *The Sumerian World*, ed. H. Crawford, Routledge Abingdon - New York 2003, ss. 68-94.
- Bahrani, Z., *The Infinite Image: Art, Time and the Aesthetic Dimension in Antiquity*, Reaktion Books London 2014.

⁸⁹ Çev. notu: Yunan alfabesinin on birinci harfi.

⁹⁰ I. Sluiter, "Ancient Etymology: A Tool for Thinking", *Brill's Companion to Ancient Greek Scholarship*, eds. F. Montanari, S. Matthaios ve A. Rengakos, Brill, Leiden 2015, s. 911.

⁹¹ I. Sluiter, *a.g.m.*

⁹² Çev. notu: Aggadah ya da Haggadah, Tevrat'ın yorum kitabı Talmud'daki menkıbe ve kıssa türü anlatılardan oluşan kısma verilen isimdir.

⁹³ S.J. Lieberman, "A Mesopotamian Background for the So-Called *Aggadik* 'Measures' of Biblical Hermeneutics?", *Hebrew Union College Annual* 58 (1987), ss. 157-225.

- Böck, B., *Die Babylonisch-Assyrische Morphoskopie*, Institut für Orientalistik der Universität Wien, Wien 2000.
- Bottéro, J., “Les Noms de Marduk, l’écriture, et la ‘logique’ en Mésopotamie Ancienne”, *Essays on the Ancient Near East in Memory of Jacob Joel Finkelstein*, ed. M. De Jong Ellis, Archon Books, Hamden, CT 1977, ss. 5-28.
- , *Mésopotamie. L’écriture, la Raison et les Dieux*, Gallimard, (İngilizce çevirisi: Z. Bahrani ve M. Van De Mieroop, *Mesopotamia: Writing, Reasoning, and the Gods*, The University of Chicago Press, Chicago 1992), Paris 1987.
- Campbell, L.A., “Inexpensive Books for Teaching the Classics: 12th Annual List (Continued)”, *The Classical World* 54/4 (1961), ss. 123-27.
- Cassirer, E., *Die Philosophie der Symbolischen Formen*, 3 cilt, B. Cassirer, Berlin 1923-29.
- Cerquiglini, B., *Éloge de la Variante: Histoire critique de la philologie*, Éditions du Seuil, (İngilizce çevirisi: B. Wing, *In Praise of the Variant. A Critical History of Philology*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore - London 1999), Paris 1999.
- Chapin, J. R., “Paperbacks on the Middle East for High School Use”, *The Social Studies* 53/2 (1962), ss. 50-52.
- Chiera, E., *They Wrote on Clay*, The University of Chicago Press, Chicago 1938.
- Civil, M., “Ancient Mesopotamian Lexicography”, *Civilizations of the Ancient Near East*, Vol. 4, ed. J. M. Sasson, Charles Scribner’s Sons, New York 1995, ss. 2305-2314.
- , *MSL XV. The Series DIRI = (W)atru*, Pontificium Institutum Biblicum, Rome 2004.
- , *The Mesopotamian Lexical Lists: Authors and Commentators*. Reconstruyendo el Pasado Remoto; Estudios Sobre el P.O.A. en Homenaje a Jorge R. Silva Castillo Aula Orientalis Supplementa 25, eds. D. A. Barreyra ve G. Del Olmo Lete, AUSA, Barcelona 2009, ss. 63-69.
- Dalley, S., *Myths from Mesopotamia*, Oxford University Press, Oxford 1989.
- De Zorzi, N., “The Omen Series *Summa Izbu*: Internal Structure and Hermeneutic Strategies”, *KASKAL Rivista di storia, ambienti e culture del Vicino Oriente Antico* 8 (2011), ss. 43-75.
- , *La Serie Teratomantica Summa Izbu: Testo, Tradizione, Orizzonti Culturali*, S.A.R.G.O.N., Padova 2014.
- Delnero, P., *The Textual Criticism of Sumerian Literature*, American Schools of Oriental Research, Boston 2012.
- Eco, U., *Vertigine della lista*, Bompiani, (İngilizce çevirisi: A. McEwen, *The Infinity of Lists: from Homer to Joyce*, MacLehose, London 2009), Milan 2009.
- Falkenstein, A., *Die Haupttypen der sumerischen Beschwörung, literarisch untersucht*, Leipziger semiotische Studien; n.F., Bd. 1, Leipzig 1931.
- Finley, M.I., *The Ancient Economy*, 2. baskı, University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1985.
- Foster, B.R., *Before the Muses. An Anthology of Akkadian Literature*, 3. baskı, CDL Press, Bethesda, MD 2005.
- Fowler, H.N., çev., *Plato: Euthyphro, Apology, Crito, Phaedo, Phaedrus* (Loeb Classical Library 36), Harvard University Press, Cambridge 1932.

- Frahm, E., "Reading the Tablet, the Exta, and the Body: The Hermeneutics of Cuneiform Signs in Babylonian and Assyrian Text Commentaries and Divinatory Texts", *Divination and Interpretation of Signs in the Ancient World* (Oriental Institute Seminars 6), ed. A. Annus, Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago 2010, ss. 93-141.
- , *Babylonian and Assyrian Text Commentaries. Origins of Interpretation* (Guides to the Mesopotamian Textual Record 5), Ugarit Verlag, Münster: 2011.
- Frankfort, H., H.A. [Groenewegen-]Frankfort, J.A. Wilson ve T. Jacobsen, *Before Philosophy. The Intellectual Adventure of Ancient Man: An Essay on Speculative Thought in the Ancient near East*, Pelican Books, Harmondsworth 1949.
- Frankfort, H., H.A. [Groenewegen-]Frankfort, J.A. Wilson, T. Jacobsen, ve W.A. Irwin, *The Intellectual Adventure of Ancient Man: An Essay on Speculative Thought in the Ancient near East*, Oriental Institute, Chicago 1946.
- Garelli, P., *Le Proche-Orient Asiatique. Des Origines aux Invasions des Peuples de la mer*, Presses Universitaires de France, Paris 1969.
- Geller, M., *Ancient Babylonian Medicine: Theory and Practice*, Wiley Blackwell, Chichester 2010.
- , *Healing Magic and Evil Demons: Canonical Udug-Hul Incantations*, De Gruyter, Boston 2016.
- Glassner, J.J., *Chroniques Mésopotamiennes*, Les belles lettres, (İngilizcede: *Mesopotamian Chronicles*, Society of Biblical Literature, Atlanta 2004), Paris 1993.
- Goody, J., *The Domestication of the Savage Mind*, Cambridge University Press, Cambridge 1977.
- Hallo, W.W. ve W.K. Simpson, *The Ancient Near East: A History*, 2. baskı, Harcourt Brace College Publishers, Forth Worth 1998.
- Hicks, R.D., çev., *Diogenes Laertius: Lives of Eminent Philosophers* (Loeb Classical Library 184), Harvard University Press, Cambridge 1980.
- Hunger, H. ve T. De Jong, "Almanac W22340a From Uruk: The Latest Datable Cuneiform Tablet", *Zeitschrift für Assyriologie* 104 (2014), ss. 182-94.
- Jacobsen, T., "Primitive Democracy in Ancient Mesopotamia", *Journal of Near Eastern Studies* 2 (1943), ss. 159-72.
- , *Treasures of Darkness: A History of Mesopotamian Religion*, Yale University Press, New Haven 1976.
- Jiménez, E., *The Babylonian Disputation Poems*, Brill, Leiden 2017.
- Kirk, G.S., *The Nature of Greek Myths*, Penguin Books, Harmondsworth 1974.
- Koch, U.S., *Mesopotamian Divination Texts: Conversing with the Gods* (Guides to the Mesopotamian Textual Record 7), Ugarit Verlag, Münster 2015.
- Koch(-Westenholz), U. S., *Babylonian Liver Omens: The Chapters Manzāzu, Padānu, and Pān Taḳalti of the Babylonian Extispicy Series Mainly from Aššurbanipal's Library*, Carsten Niebuhr Institute of Near Eastern Studies, University of Copenhagen - Museum Tusulanum Press, Copenhagen 2000.
- Lambert, W.G., *Babylonian Creation Myths* (Mesopotamian Civilizations 16), Eisenbrauns, Winona Lake, IN 2013.
- Larsen, M.T., "The "Babel/Bible" Controversy and Its Aftermath", *Civilizations of the Ancient near East*, 4 Cilt, ed. J. M. Sasson, Charles Scribner's Sons, New York 1995, ss. 95-106.

- Lieberman, S.J., “A Mesopotamian Background for the So-Called *Aggadic* ‘Measures’ of Biblical Hermeneutics?”, *Hebrew Union College Annual* 58 (1987), ss. 157-225.
- Lloyd, G.E.R., *Adversaries and Authorities: Investigations into Ancient Greek and Chinese Science*, Cambridge University Press, Cambridge- New York 1996.
- Machinist, P., “The Intellectual Adventure of Ancient Man: Revisiting a Classic”, Raaflaub, editor 2016, ss. 29-72.
- Maul, S.M., *Die Wahrsagekunst im Alten Orient*, C. H. Beck, Munich 2013.
- Oates, J., *Babylon*. Gözden Geçirilmiş Baskı, Thames and Hudson, London 1986.
- Oldfather, C.H., çev., *Diodorus of Sicily in Twelve Volumes I* (Loeb Classical Library 279), Harvard University Press, Cambridge 1968.
- Oppenheim, A.L., “Man and Nature in Mesopotamian Civilization”, *Dictionary of Scientific Biography*, Vol. 15 Supplement 1, ed. C. C. Gillespie, Scribner’s, New York 1981, ss. 634-666.
- Raaflaub, K.A., (ed.), *The Adventure of the Human Intellect Self, Society, and the Divine in Ancient World Cultures*, UK, Chichester; Wiley-Blackwell, Malden, MA 2016.
- Richardson, S., “Introduction: Scholarship and Inquiry in the Ancient Near East”, *Journal of Ancient Near Eastern History* 2 (2015), ss. 91-107.
- Richardson, S., (ed.), *Scholarship and Inquiry in the Ancient Near East. Special issue of Journal of Ancient Near Eastern History* 2/2, De Gruyter, Boston 2015b.
- Ring, G.C., “Review of E. Chiera, *They Wrote on Clay*”, *Theological Studies* 1 (1940), ss. 85-87.
- Robson, E., *Mathematics in Ancient Iraq. A Social History*, Princeton University Press, Princeton 2008.
- Rochberg, F., “Personifications and Metaphors in Babylonian Celestial Omina”, *Journal of the American Oriental Society* 116 (1996), ss. 475–85.
- , *The Heavenly Writing. Divination, Horoscopy, and Astronomy in Mesopotamian Culture*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.
- , “A Critique of the Cognitive-Historical Thesis of *the Intellectual Adventure*”, Raaflaub, editor 2016, ss. 16-28.
- , *Before Nature. Cuneiform Knowledge and the History of Science*, University of Chicago Press, Chicago 2016b.
- Roth, M.T., *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*, 2. baskı, Scholars Press, Atlanta 1997.
- Saggs, H.W.F., *The Greatness that was Babylon. A Survey of the Ancient Civilization of the Tigris-Euphrates Valley. Fully revised and updated*, Sidgwick & Jackson, London 1988.
- Sève, B., *De haut en bas. Philosophie des listes*, Seuil, Paris 2010.
- Sluiter, I., “Ancient Etymology: A Tool for Thinking”, *Brill’s Companion to Ancient Greek Scholarship*, eds. F. Montanari, S. Matthaios ve A. Rengakos, Brill, Leiden 2015, ss. 896-922.
- Smith, J.E.H., *The Philosopher. A History in Six Types*, Princeton University Press, Princeton 2016.
- Swerdlow, N.M., *The Babylonian Theory of the Planets*, Princeton University Press, Princeton 1998.

- Taylor, P., "Henri Frankfort, Aby Warburg and 'Mythopoeic Thought'", *Journal of Art Historiography* 5 (2011), ss. 1–16.
- Van Dassow, E., "Freedom in Ancient Near Eastern Societies", *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture*, eds. K. Radner ve E. Robson, Oxford University Press, Oxford and New York 2011, ss. 205-224.
- Van De Mieroop, M., *Cuneiform Texts and the Writing of History*, Routledge, London 1999.
- , *Philosophy before the Greeks: The Pursuit of Truth in Ancient Babylonia*, Princeton University Press, Princeton 2015.
- , "A Babylonian Cosmopolis", *Problems of Canonicity and Identity Formation in Ancient Egypt and Mesopotamia*, eds. K. Ryholt ve G. Barjamovic, Museum Tusulanum Press, Copenhagen 2016, ss. 259-270.
- , Baskıda. "What Is the Point of the Babylonian Creation Myth?", *Conceptualizing Past, Present and Future* (Melammu Symposia 9), eds. S. Fink ve R. Rollinger, Ugarit-Verlag, Münster.
- Veldhuis, N., *Elementary Education at Nippur. The Lists of Trees and Wooden Objects*. Unpublished Ph.D. dissertation, University of Groningen. URL: <http://dissertations.ub.rug.nl/faculties/arts/1997/n.c.veldhuis,1997>.
- , "The Theory of Knowledge and the Practice of Celestial Divination", *Divination and Interpretation of Signs in the Ancient World* (Oriental Institute Seminars 6), ed. A. Annus, Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago 2010, ss. 77-91.
- , *History of the Cuneiform Lexical Tradition* (Guides to the Mesopotamian Textual Record 6), Ugarit Verlag, Münster 2014a.
- , "Intellectual History and Assyriology", *Journal of Ancient Near Eastern History* 1 (2014b), ss. 21-36.
- Veyne, P., *Les Grecs ont-ils cru à leurs mythes?: essai sur l'imagination constituante*, Editions du Seuil, (İngilizce çevirisi: P. Wissing, *Did the Greeks Believe in their Myths?: an essay on the constitutive imagination*, University of Chicago Press, Chicago 1988), Paris 1983.
- Von Soden, W., "Die Unterweltsvision eines assyrischen Kronprinzen", *Zeitschrift für Assyriologie* 43 (1936), ss. 1–31.
- , "Leistung und Grenze sumerischer und babylonischer Wissenschaft", *Die Welt als Geschichte* 2 (1936b), ss. 411-64, 509-57.
- Wengrow, D., "The Intellectual Adventure of Henri Frankfort: A Missing Chapter in the History of Archaeological Thought", *American Journal of Archaeology* 103 (1999), ss. 597-613.
- Winitzer, A., *Early Mesopotamian Divination Literature. Its Organizational Framework and Generative and Paradigmatic Characteristics*, Brill, Leiden - Boston 2017.
- Worthington, M., *Principles of Akkadian Textual Criticism*, De Gruyter, Boston 2012.
- Zumthor, P., *Essai de poétique médiévale*, Editions du Seuil, (İngilizce çevirisi: P. Bennett, *Toward a Medieval Poetics*, University of Minnesota Press, Minneapolis - Oxford 1992), Paris 1972.